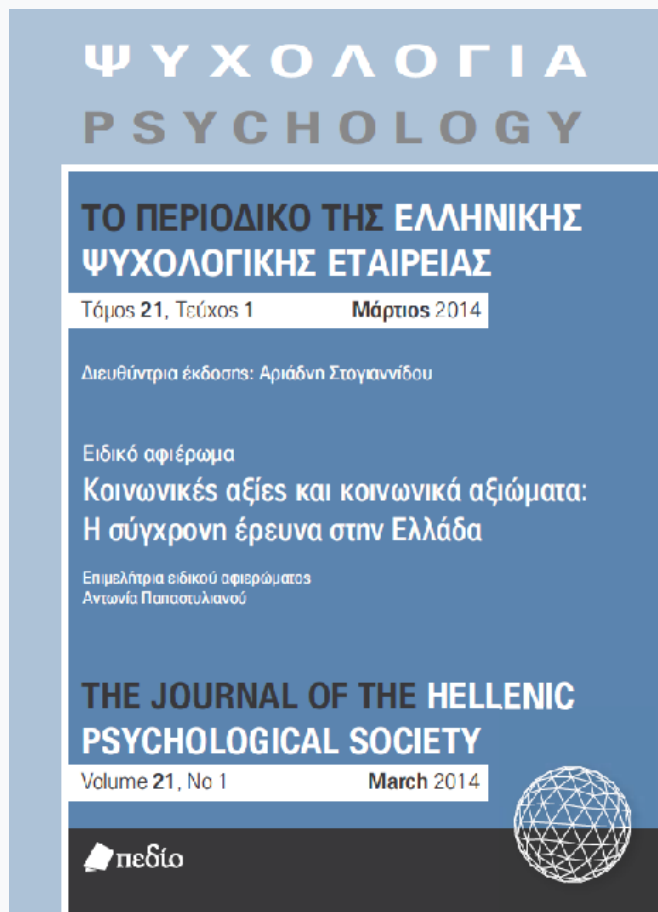

Ψυχολογία: το περιοδικό της Ελληνικής Ψυχολογικής Εταιρείας

Τόμ. 21, Αρ. 1 (2014)

Οικογενειακές και θρησκευτικές αξίες: σύγκριση μεταξύ ομάδων με διαφορετικές θρησκευτικές πεποιθήσεις

Αικατερίνη Γκάρη, Δέσποινα Αντύπα

doi: [10.12681/psy_hps.23259](https://doi.org/10.12681/psy_hps.23259)

Copyright © 2020, Αικατερίνη Γκάρη, Δέσποινα Αντύπα

Άδεια χρήσης [Creative Commons Αναφορά-Παρόμοια Διανομή 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Γκάρη Α., & Αντύπα Δ. (2020). Οικογενειακές και θρησκευτικές αξίες: σύγκριση μεταξύ ομάδων με διαφορετικές θρησκευτικές πεποιθήσεις. *Ψυχολογία: το περιοδικό της Ελληνικής Ψυχολογικής Εταιρείας*, 21(1), 43–61.
https://doi.org/10.12681/psy_hps.23259

Οικογενειακές και θρησκευτικές αξίες: σύγκριση μεταξύ ομάδων με διαφορετικές θρησκευτικές πεποιθήσεις

ΑΙΚΑΤΕΡΙΝΗ ΓΚΑΡΗ¹

ΔΕΣΠΟΙΝΑ ΑΝΤΥΠΑ²

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Στο ευρύτερο ερευνητικό πλαίσιο της European Value Study (EVS) η μελέτη αυτή διερευνά αξίες που υιοθετούν σχετικά με την οικογένεια, το γάμο και τη θρησκεία πέντε ομάδες ενηλίκων συμμετεχόντων με διαφορετικές θρησκευτικές πίστεις: Εβραίοι, Μουσουλμάνοι, Χριστιανοί Ορθόδοξοι, Ρωμαιοκαθολικοί και Άθρησκοι-άθεοι. Χρησιμοποιήθηκαν 42 ερωτήσεις από το Ερωτηματολόγιο Ευρωπαϊκών Αξιών σχετικά με τη σημασία των θεσμών της οικογένειας και της θρησκείας, τις προϋποθέσεις ενός επιτυχημένου γάμου, τις αξίες που οι γονείς οφείλουν να μεταδίδουν στα παιδιά, την παρακολούθηση θρησκευτικών τελετουργιών και την πίστη σε θρησκευτικά τελετουργικά για το γάμο, τη γέννηση και το θάνατο, καθώς και ερωτήσεις δημογραφικών στοιχείων. Συμμετείχαν 132 ενήλικες από την περιοχή της Αθήνας (59,8% γυναίκες). Συγκρίσεις μεταξύ των θρησκευτικών ομάδων δείχνουν ότι όλοι οι συμμετέχοντες, ανεξαρτήτως θρησκευτικής πίστης, αποδέχονται τη σημαντικότητα κυρίως της οικογένειας και δευτερευόντως της θρησκείας, καθώς και ότι υπάρχει Θεός και ότι η θρησκεία δίνει κάποιες απαντήσεις σε ερωτήματα της ζωής. Ωστόσο το θρήσκευμα φαίνεται να σχετίζεται διαφοροποιητικά με τις αξίες, καθώς οι Μουσουλμανικού και Εβραϊκού θρησκεύματος συμμετέχοντες φαίνεται να είναι κατηγορηματικότεροι στη δήλωσή τους για τη σημασία του Θεού στη ζωή, σε σύγκριση με τους Χριστιανούς Ρωμαιοκαθολικούς και τους Ορθόδοξους, ενώ ο Θεός φαίνεται να έχει χαμηλή σημασία για τη ζωή εκείνων που δηλώνουν ότι δεν ανήκουν σε κανένα δόγμα. Αν και συμφωνούν στις περισσότερες προϋποθέσεις για την επιτυχία του γάμου, παρουσιάζεται σημαντική διαφοροποίηση στην προϋπόθεση σχετικά με την προθυμία των συζύγων να συζητούν τα προβλήματά τους, με τους Μουσουλμάνους συμμετέχοντες να την υποστηρίζουν λιγότερο. Διαφωνούν έντονα με την αναγκαιότητα της έκτρωσης για την ανύπαντρη μητέρα και τον οικογενειακό προγραμματισμό ενός παντρεμένου ζευγαριού και ακολουθούν οι Ρωμαιοκαθολικοί και Ορθόδοξοι Χριστιανοί. Ως προς τις σημαντικότερες αξίες που οι γονείς θα πρέπει να μεταδίδουν στα παιδιά, με τη Μέθοδο Γεωμετρικής Βαθμονόμησης (Multidimensional Scaling-MDS), στο συνολικό δείγμα, φάνηκε να διαφοροποιούνται σαφώς τέσσερα συστήματα αξιών. Με συγκρίσεις με τη μέθοδο ANOVA μεταξύ των μέσων όρων για κάθε σύστημα αξιών, αναδεικνύονται διαφορές μεταξύ των τριών μεγαλύτερων θρησκευτικών ομάδων. Ως προς το σύστημα αξιών «Αποφασιστικότητα και Επιμονή, Ανεξαρτησία» οι Ρωμαιοκαθολικοί εκφράζουν υψηλότερη αποδοχή και οι Ορθόδοξοι ακολουθούν, ενώ ως προς το σύστημα αξιών «Φαντασία», «Αποταμίευση, Οικονομία χρημάτων και αγαθών, Φιλοπονία» οι Ορθόδοξοι, και εντονότερα οι Ρωμαιοκαθολικοί Χριστιανοί δηλώνουν μία τάση απόρριψης. Τα ευρήματα συζητούνται σε σχέση με ευρήματα της ερευνητικής φάσης EVS 2008 για την Ελλάδα, καθώς και για τις υπόλοιπες 44 χώρες (Halman, Sieben, & Van Zundert, 2012).

Λέξεις-κλειδιά: Οικογενειακές αξίες, Θρησκευτικές αξίες, Θρησκευόμενο άτομο, Ευρωπαϊκές αξίες

1. Διεύθυνση: Αναπληρώτρια Καθηγήτρια Κοινωνικής Ψυχολογίας, Τμήμα Ψυχολογίας, Φιλοσοφική Σχολή, Πανεπιστήμιο Αθηνών, Πανεπιστημιούπολη (5ος όροφος), Ιλίσια, 157 84, Αθήνα. Τηλ.: 210 7277555. Fax 210 7277534. E-mail: agari@psych.uoa.gr
2. Διεύθυνση: Psychologist, PhD candidate Research assistant. Laboratory for Neurology and Imaging of Cognition, Department of Neurosciences and Clinic of Neurology, University Medical Center, Lemanic Neuroscience Doctoral School, Switzerland Swiss Center of Affective Sciences Geneva, Switzerland. E-mail: despina.antypa@gmail.com, Argyro-Despoina.Antypa@unige.ch

1. Εισαγωγή

Οι αξίες προσεγγίστηκαν από τα μέσα του 20ού αιώνα ως σαφείς ή υπονοούμενες συλλήψεις του επιθυμητού, απόμων ή ομάδων, που καθορίζουν τα μέσα, πρότυπα και σχήματα δράσης στο πλαίσιο μιας συγκεκριμένης κοινωνίας (Kilby, 1993. Kluckhohn, 1951). Στην Κοινωνική Ψυχολογία, από τη δεκαετία του '60, οι αξίες γίνονται κατανητές ως βαθιά ριζωμένες, αφηρημένες πεποιθήσεις που λειτουργούν ως κίνητρα, ώστε να καθοδηγούν πρότυπα, απόψεις και πράξεις και να καθορίζουν την υιοθέτηση των στάσεων του ατόμου, ως μια συνέχεια των αξιών του. Έτσι, θεωρείται ότι το άτομο διαθέτει ένα σύστημα πεποιθήσεων, το οποίο περιλαμβάνει αξίες, στάσεις, ιδεολογίες, γνώμες, σε μια οργανωμένη ιεραρχική δομή, ενώ οι αξίες, ως ένα επιμέρους ξεχωριστό υποσύστημα, διαθέτουν επίσης τη δική τους ιεραρχική δομή ανάλογα με τη σημασία που κάθε αξία προσλαμβάνει (Katz, 1960. Rokeach, 1968, 1973. Rokeach & Ball-Rokeach, 1989). Μετά τη δεκαετία του '70, παρατηρείται αυξανόμενο ενδιαφέρον για τη μελέτη της σχέσης της έννοιας των αξιών με πολιτισμικές μεταβλητές, διαμέσου μελετών που εστιάζουν είτε σε διαπολιτισμικές συγκρίσεις μεταξύ δειγμάτων δυτικών και μη-δυτικών εθνοπολιτισμικών πλαισίων, είτε σε συγκρίσεις μεταξύ κοινωνικών ομάδων εντός του ίδιου πολιτισμικού πλαισίου που διαφέρουν ως προς θεμελιώδη κοινωνικοπολιτισμικά χαρακτηριστικά, π.χ. ομάδες μεταναστών, ομάδες με διαφορετική πολιτισμική καταγωγή και κοινά ή διαφορετικά χαρακτηριστικά εθνοτικής ταυτότητας, ομάδες διαφορετικών θρησκευτικών πεποιθήσεων κ.ά. (Inglehart, 1997. Halman & de Moor, 1994. Schwartz, 1994).

Η μεθοδολογία σύγκρισης των αξιών με διαφορετικά εθνοπολιτισμικά δείγματα εστιάζει όχι μόνο στον εντοπισμό και στην κατανόηση των διαφορών αλλά και στον εντοπισμό ομοιοτήτων, καθώς και στον εντοπισμό καθολικών αξιών (universal values), αποδεκτών σε παγκόσμιο επίπεδο (pan-cultural baseline), με βάση τα οποία στη συνέχεια προσεγγίζεται και η διασπορά των αξιών μεταξύ ατόμων και ομάδων, ενώ η ψυχομετρική παράδο-

ση που έχει διαμορφωθεί επιδιώκει τον εντοπισμό τέτοιων επιπέδων ψυχομετρικής ακρίβειας ώστε να αναδύονται οι περιορισμένης διασποράς (invariant properties) ταξινομικές κατηγορίες αξιών (Halman & de Moor, 1994. Kağıtçibaşı, 2006. Mylonas, 2009. Poortinga, 1989. Poortinga & Van de Vijver 1987. Schwartz, 1994). Στην προσέγγιση αυτή εντάσσονται οι μελέτες του Triandis και συνεργατών σχετικά με τη διαπολιτισμική μελέτη των αξιών που εμπίπτουν στις διαστάσεις του «ατομικισμού και της συλλογικότητας» (Hui & Triandis, 1985. Triandis, 1978, 1988, 1995), καθώς και οι έρευνες του Hofstede (1980, 1991), σε 50 χώρες και 66 διαφορετικές εθνικότητες, με ενηλίκους εργαζόμενους, όπου εκτός από τη διάσταση του «ατομικισμού και της συλλογικότητας» αναδύονται οι αξίες «δύναμη της απόστασης», «αποφυγή της αβεβαιότητας», και «αρρενωπότητα-ηθελυκότητα». αργότερα προστίθεται και μια πέμπτη διάσταση αξιών «του βραχυπρόθεσμου/μακροπρόθεσμου προσανατολισμού» (Hofstede, 2001). Ιδιαίτερα σημαντικές στο χώρο αυτό είναι οι μελέτες του Schwartz και συνεργατών, που με βάση δύο διπολικούς άξονες, της ανάπτυξης έναντι της υπέρβασης του εαυτού και της ανοιχτότητας στην αλλαγή έναντι της διατήρησης της παράδοσης, εντοπίζονται δέκα τύποι καθολικών αξιών: «επιτυχίας», «δύναμης» «παγκοσμιότητας» (universalism), «φιλανθρωπίας» (benevolence), αξίες «αυτοκαθορισμού» (self-direction), «παρώθησης-παρακίνησης» (stimulation), «ηδονισμού» (hedonism) αξίες «ασφάλειας», «παράδοσης», και «συμμόρφωσης» (Schwartz, 1994. Schwartz & Bardi, 2001. Schwartz & Bilski, 1987), οι οποίοι φαίνεται να συσχετίζονται με την ηλικία, το φύλο, κοινωνικοοικονομικά χαρακτηριστικά, πολιτικές πεποιθήσεις και θρησκευτικές πεποιθήσεις. Πιο συγκεκριμένα, τα άτομα με σαφή θρησκευτικό προσανατολισμό φαίνεται να δίνουν προτεραιότητα στις αξίες της συμμόρφωσης και της παράδοσης, ενώ αντίθετα παρουσιάζουν αρνητική σχέση με τις αξίες ηδονισμού, αυτοκαθορισμού, και παρώθησης-παρακίνησης, καθώς και με τις αξίες της δύναμης και της επιτυχίας (Schwartz, Melech, Lehmann, Burgess, Harris, & Owens, 2001). Επιπλέον, η ταύτιση με μία θρησκεία/θρησκευτική ομάδα φαίνεται να μπορεί να

προβλέψει την υιοθέτηση περισσότερο συντηρητικών/παραδοσιακών αξιών με την πάροδο του χρόνου, ενώ η ανοιχτότητα στην αλλαγή είναι ικανή να προβλέψει λιγότερη ταύτιση με μία θρησκευτική ομάδα στο μέλλον (Sibley & Bulbulia, 2014). Επιπλέον, οι δέκα τύποι προσωπικών αξιών του Schwartz έχουν μελετηθεί σε σχέση με το προφίλ των αξιών στην Ευρώπη, στο πλαίσιο του ερευνητικού προγράμματος European Social Survey (ESS), όπου φαίνεται ότι οι αξίες όπως τις αποδέχεται το άτομο δεν διαφέρουν από τις αξίες όπως γίνονται αποδεκτές στο ευρύτερο πολιτισμικό πλαίσιο, επομένως η δομή των αξιών παραμένει σταθερή και συγκρίσιμη στα δύο αυτά επίπεδα, το ατομικό και το πολιτισμικό (Fischer, 2006, 2012).

Για τη καταγραφή των αξιών στην Ευρώπη αλλά και της μεταβολής τους στο χρόνο, έχει συσταθεί από το 1978 το δίκτυο της μελέτης των Ευρωπαϊκών Αξιών (European Values Study, EVS), με πρωτοβουλία του Jan Kerkhofs στο Catholic University of Leuven, Belgium και του Ruud de Moor, στο Tilburg University, the Netherlands (Halman, 2001). Η δυναμική των αξιών μελετάται διαχρονικά σε ερευνητικές φάσεις (waves), κάθε περίπου 9 έτη, με τη χρήση του Ερωτηματολογίου Ευρωπαϊκών Αξιών (Halman, 2001. Halman, Sieben, & Van Zundert, 2012), ενώ επιδιώκεται η συσχέτιση οικολογικο-πολιτισμικών μεταβλητών με αξίες που άπτονται της αντίληψης του εαυτού, της ζωής στο ζευγάρι και στην οικογένεια, των σχέσεων στην στενή και ευρύτερη κοινότητα και στο πολιτικό και οικονομικό γίγνεσθαι. Συστηματική διερεύνηση της σχέσης οικολογικών και πολιτισμικών δεικτών οικονομικής ανάπτυξης, υγείας, εκπαίδευσης, ρυθμού αύξησης πληθυσμού, θρησκευτικότητας, ΜΜΕ κ.τ.λ. και ψυχολογικών μεταβλητών, σε επίπεδο χωρών, με ερωτηματολόγιο 113 ερωτήσεων και 323 μεταβλητών, σε 39.797 ενηλίκους ερωτώμενους, σε 33 χώρες, ηλικίας μεγαλύτερης των 18 ετών, με τη μέθοδο της ανάλυσης κατά συστάδες (cluster analysis), έδειξε ότι ως προς τις μελετώμενες αξίες προκύπτουν κατηγοριοποιήσεις χωρών με βάση κοινά χαρακτηριστικά (Arts & Halman, 2005). Οι Georgas, Mylonas, Gari & Panagiotopoulou (2005), βάσει των δεδομένων του δικτύου EVS 1999, διερεύνη-

σαν τη σχέση ανάμεσα σε πολιτισμικές-δημογραφικές μεταβλητές και σε οικογενειακές αξίες, σε ατομικό και πολιτισμικό επίπεδο, εστιάζοντας στη διαφοροποίηση των οικογενειακών αξιών σε περιοχές της Ευρώπης, π.χ. στη Νότια Ευρώπη όπου παρουσιάζονται περισσότερο παραδοσιακές οικογενειακές αξίες και στενές και συχνές οικογενειακές αλληλεπιδράσεις, σε συνδυασμό με την εμφανέστερη παρουσία της θρησκείας και της εκτεταμένης οικογένειας, σε σύγκριση με χώρες στη Βόρεια και Δυτική Ευρώπη, στις οποίες οι αξίες βασίζονται περισσότερο στον ατομικισμό και στη δομή και λειτουργία της πυρηνικής οικογένειας. Η συσχέτιση των περισσότερο παραδοσιακών αξιών, σε ατομικό επίπεδο, φάνηκε ότι ήταν ισχυρότερη στους ηλικιωμένους, στους πιο μορφωμένους και ευκατάστατους, στους άνδρες, στους έγγαμους και σε όσους διατηρούσαν μία σταθερή διαπροσωπική σχέση, καθώς και στους Καθολικούς και Ορθόδοξους Χριστιανούς, έναντι των Προτεσταντών (Georgas, Mylonas, Gari & Panagiotopoulou, 2005). Σε πολιτισμικό επίπεδο, η διαφοροποίηση των οικογενειακών αξιών ανέδειξε τέσσερις ομάδες χωρών, για τις 33 υπό μελέτη χώρες ως εξής: (1) χώρες κυρίως της Δυτικής Ευρώπης και μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης, (2) χώρες της Ανατολικής Ευρώπης και της πρώην Σοβιετικής Ένωσης, (3) Κροατία, Ελλάδα, Ιρλανδία, Ιταλία, Πολωνία και Πορτογαλία και (4) Σκανδιναβικές χώρες και Ολλανδία. Τα αποτελέσματα ανέδειξαν επτά οικογενειακούς παράγοντες οικογενειακών αξιών, από τους οποίους οι τέσσερις παρουσιάζονται και στις τέσσερις συστάδες χωρών, χωρίς σημαντικές διαφορές μεταξύ τους: α) *θρησκευτικότητα και οικογενειακή ζωή που αφορά στη* σημασία της θρησκείας και της παρακολούθησης θρησκευτικών/εκκλησιαστικών λειτουργιών σε συνδυασμό με την οικογενειακή ζωή και κοινές θρησκευτικές πεποιθήσεις, παράγοντας που αν και αφορά και στις τέσσερις συστάδες χωρών, η Ελλάδα παρουσιάζει τον υψηλότερο σύνθετο μέσο όρο, β) *συντροφικότητα στο ζευγάρι/στο γάμο* που αφορά στην επικοινωνία, στο μοίρασμα καθημερινών εργασιών, στον αμοιβαίο σεβασμό, στην υγιή ερωτική σχέση μεταξύ των συζύγων/συντρόφων αλλά και των γονέων, παράγοντας που αφορά κυρίως τις δυτι-

κές και βόρειες Ευρωπαϊκές χώρες της πρώτης συστάδας, γ) *έκτρωση και διαζύγιο και σε ποιο βαθμό είναι δικαιολογημένη ή όχι η έκτρωση υπό συνθήκες, καθώς και η σημασία και βαθμός αποδοχής και επιτυχίας του διαζυγίου, παράγοντας που αφορά και στις τέσσερις συστάδες χωρών και φαίνεται να αποδοκιμάζεται από την τρίτη συστάδα χωρών όπου εντάσσεται και η Ελλάδα, δ) οικογενειακή ζωή, παιδιά και γάμος σε σχέση με την ευτυχία/ ολοκλήρωση του ατόμου. Οι υπόλοιποι τρεις παράγοντες –εργαζόμενη σύζυγος και μητέρα, οικογενειακή ασφάλεια, και σημασία των συνθηκών ζωής– δεν παρουσιάζονται σε όλες τις συστάδες χωρών και δεν διαφοροποιούνται με στατιστικά σημαντικές διαφορές. Όπως φαίνεται, κυρίως από τον πρώτο παράγοντα που συνδέει τη θρησκευτικότητα με την οικογένεια, η θρησκευτικότητα ανιχνεύεται με διαστάσεις που αφορούν τόσο στο πλαίσιο της θεσμοθετημένης θρησκείας, των διαφορετικών δογμάτων και του τυπικού τους, όσο και σε μια περισσότερο γενική διάσταση θρησκευτικού προσανατολισμού. Επιπλέον, φαίνεται ότι η θρησκεία και η θρησκευτικότητα ενδέχεται να συσχετίζονται με τη διαμόρφωση των αξιών μιας κοινωνίας –όχι μόνο των θρησκευτικών, αφού κάθε θρησκευτική παράδοση αποτελεί πολιτισμικό παράγοντα που ασκεί γενικότερη επιρροή. Στις Προτεσταντικές χώρες ή σε εκείνες της Βόρειας και της Δυτικής Ευρώπης, με μεικτή θρησκεία και ισχυρή επιρροή του Προτεσταντισμού, φαίνεται να είναι πιο συχνά αποδεκτές ατομικιστικές αξίες και ιδιοκεντρικές στάσεις, αξίες κοσμικές και αξίες που διέπονται από ορθολογιστική σκέψη και την ανάγκη για αυτοπραγμάτωση (μετα-υλιστικές), ενώ φαίνεται να είναι σε μικρότερο βαθμό διαδεδомένες στις Καθολικές χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Ταυτόχρονα, φαίνεται ότι οι πρώην σοσιαλιστικές χώρες, σε σύγκριση με τις δυτικοευρωπαϊκές, χαρακτηρίζονται από περισσότερες υλιστικές αξίες, ώστε να δηλώνεται σαφώς χαμηλότερη ικανοποίηση σε ποικίλους τομείς της ζωής, χαμηλότερη και σαφή εκφραζόμενη ανάγκη για κοινωνική και πολιτική δραστηριοποίηση (Ester, Halman, & de Moor, 1993. Hattstein, 2006. Inglehart & Baker, 2000).*

Μελέτες με διαφορετικές εθνοπολιτισμικές

ομάδες εντός της ίδιας χώρας και με διαφορετικό θρησκευτικό προσανατολισμό δείχνουν ότι το θρήσκευμα, όπως και η μητρική γλώσσα των ομάδων αυτών, η εκπαίδευση κλπ, είναι παράγοντες που, αν και προηγούνται της επιπολιτισμικής διαδικασίας, διαμεσολαβούν και ασκούν επιρροή στην προσπάθεια για προσαρμογή (Berry, 1997). Φαίνεται ωστόσο ότι δεν έχει μελετηθεί συστηματικά ο παράγοντας της θρησκευτικότητας στη διαδικασία προσαρμογής εθνοπολιτισμικών ομάδων, όσο έχουν μελετηθεί άλλες μεταβλητές όπως οι αλλαγές και τα γεγονότα ζωής, οι γνωστικές αξιολογήσεις των δυσκολιών που βιώνονται, η κατάθλιψη και η έλλειψη κοινωνικών δεξιοτήτων, η υιοθέτηση εθνικών στερεοτύπων, η ενδοομαδική εύνοια και οι πολιτικές μετανάστευσης (Ybarra & Stephan 1994. Zheng & Berry, 1991. Ward, Bochner, & Furnham, 2001). Στις έρευνες στην Ελλάδα, σχετικά με τις οικογενειακές αξίες και τη διαφοροποίησή τους σε ποικίλες κοινωνικοπολιτισμικές ομάδες, καθώς και σε αστικούς, ημιαστικούς και αγροτικούς πληθυσμούς της Ελλάδας (Γεώργας, Γκαρή, & Μυλωνάς, 2004. Georgas, 1989, 1991. Παπαδήμου, 1999), φαίνεται ότι η μεταβλητή της θρησκευτικότητας δεν έχει μελετηθεί συστηματικά. Ωστόσο, η μεταβλητή της θρησκευτικής πίστης, σύμφωνα με την ατομική δήλωση του ερωτώμενου, έχει χρησιμοποιηθεί στο οικολογικό-πολιτισμικό ταξινομικό μοντέλο του Georgas και συνεργατών, ως ένας θεμελιώδης παράγοντας κατηγοριοποίησης χωρών ή εθνικών ομάδων σε συστάδες (clusters), σε συνδυασμό με τέσσερις επιπλέον παράγοντες του οικολογικού περιβάλλοντος, δηλαδή αυτούς της εκπαίδευσης, της οικονομίας, των μέσων μαζικής επικοινωνίας και των δημογραφικών μεταβολών (Georgas, Bafiti, Papademos & Mylonas, 2005. Georgas & Berry, 1995. Georgas, van de Vijver, & Berry, 2004). Η ίδια βαρύτητα στον παράγοντα της θρησκείας, ως πολιτισμικού θεσμού που διατηρείται ανά τους αιώνες, συναντάται επίσης στις έρευνες των Inglehart and Baker (2000), όπου διαπιστώνεται μια ισχυρή σχέση μεταξύ των θρησκευτικών θεσμών και των αξιών που μεταβιβάζεται διαμέσου των κοινωνικών θεσμών, διαμορφώνοντας διακριτές πολιτισμικές «ζώνες αξιών», όπως είναι, για

παράδειγμα, η Προτεσταντική ηθική (Inglehart & Baker, 2000, p. 49).

Η Ελλάδα ως προς το θρησκευτικό της προφίλ, έχει φανεί ότι διατηρεί μία ιδιαίτερη θέση στην Ευρώπη, καθώς περιγράφεται επίσημα να απαρτίζεται κατά 95-98% από ελληνικής καταγωγής Χριστιανούς Ορθόδοξους, 1.3% Μουσουλμάνους (Georgas, Bafiti, Papademou & Mylonas, 2005. Georgas, Mylonas, Gari & Panagiotopoulou, 2005) και σε μικρά ποσοστά από Χριστιανούς Ρωμαιοκαθολικούς (0.5%) και Εβραίους (0.05%) (<http://www.cathecclesia.gr/hellas/>. Stavroulakis, 1997). Η Χριστιανική ορθόδοξη θρησκευτική πίστη φαίνεται να έχει διαδραματίσει ιστορικά και πολιτισμικά βαρύνοντα ρόλο στη διαμόρφωση της ιδεολογίας του ελληνικού κράτους που δημιουργήθηκε το 19ο αιώνα, σε αντιπαράθεση προς την Οθωμανική κυριαρχία και να έχει συνδεθεί με θεμελιώδεις αξίες όπως είναι το φιλότιμο και ο εγωισμός (Vassiliou & Vassiliou, 1973. Sant Cassia & Bada, 1992).

Στις δύο ερευνητικές φάσεις της Μελέτης Ευρωπαϊκών Αξιών –1999 και 2008– συγκριτικά στοιχεία περιγράφουν μία ιδιόμορφη σύνθεση ως προς τις θρησκευτικές αξίες του πληθυσμού της χώρας: το 1999 το 91% του ελληνικού δείγματος δήλωνε ότι πιστεύει στο Θεό έναντι του 93% το 2008, η συμμετοχή στο εβδομαδιαίο τελετουργικό εκτός από ιδιαίτερες περιστάσεων/γιορτών αφορά μόνο το 14% το 1999 και το 17% το 2008 και τέλος, η πλειοψηφία θεωρεί σημαντικές τις τελετουργίες τόσο για το θάνατο (87% το 1999 και 92% το 2008), όσο και για το γάμο (83% το 1999 και 87% το 2008) (Halman, Sieben, & Van Zundert, 2012. <http://www.atlasofeuropeanvalues.eu/new/>). Με βάση την έρευνα European Value Study του 2008, φαίνεται σαφής η αναλογία των θρησκευόμενων, μη θρησκευόμενων, άθεων και αθρήσκων στην Ελλάδα, σε δείγμα 1500 συμμετεχόντων, 650 ανδρών (43,3%) και 850 γυναικών (56,7%), μέσης ηλικίας 49.6 χρόνων (18-94). Το ποσοστό των θρησκευόμενων Ορθοδόξων Χριστιανών στην Ελλάδα φαίνεται να ξεπερνάει το 85%, με ενεργό συμμετοχή στην Ορθόδοξη Εκκλησία (>90%), με την παραδοχή ότι πρόκειται για έναν και μοναδικό Θεό (70%), για τη μοναδική αληθινή θρησκεία (ποσο-

στό υψηλότερο από 40%), ενώ σε υψηλό ποσοστό δηλώνεται η συμμετοχή στην προσευχή (71%) και απουσιάζει παντελώς από τις αυτοαναφορικές απαντήσεις τους η κατηγορία «άθεος» (Halman, Sieben, & Van Zundert, 2012).

Στην Ευρώπη της πρώτης δεκαετίας του 21^{ου} αιώνα, με ένα δείγμα μεγαλύτερο των 70000 ατόμων, σε 44 Ευρωπαϊκές χώρες, κατά την ερευνητική φάση του 2008, φαίνεται ότι ο Χριστιανισμός, είναι η πλέον διαδεδομένη θρησκεία, στις τρεις εκφράσεις της, του Ρωμαιοκαθολικισμού, του Προτεσταντισμού και της Ορθόδοξης Εκκλησίας, με εξαίρεση τις χώρες της Αλβανίας, Αζερμπαϊτζάν, Βοσνίας-Ερζεγοβίνης, Τουρκίας και Κοσόβου όπου είναι κυρίαρχη η Μουσουλμανική θρησκεία (Halman, Sieben, & Van Zundert, 2012). Στο συνολικό αυτό δείγμα, φαίνεται ότι τη μεγαλύτερη εμπιστοσύνη στην «επίγεια» έκφραση της θρησκείας διατηρούν συγκριτικά οι Μουσουλμάνοι και οι Χριστιανοί Ορθόδοξοι, σε διαφορετικές ευρωπαϊκές χώρες. Αν και η συμμετοχή στο τυπικό τελετουργικό των θεσμικών εκπροσώπων της κάθε θρησκείας φαίνεται να μειώνεται στο διάστημα 1999-2008, ωστόσο η πίστη ότι συγκεκριμένες φάσεις της ανθρώπινης ζωής, όπως ο θάνατος, ο γάμος και η γέννηση θα πρέπει να συνδέονται με θρησκευτικά τελετουργικά, φαίνεται να αυξάνει. Παράλληλα, διατηρείται σε υψηλά επίπεδα η πίστη στον παράδεισο (58%) και στην κόλαση (54%), με τους συμμετέχοντες Μουσουλμανικής θρησκείας να υπερτερούν σαφώς ξεπερνώντας το 90% και για τα δύο ζητήματα, να ακολουθούν οι Ορθόδοξοι Χριστιανοί (61% και 59% αντίστοιχα), οι Ρωμαιοκαθολικοί Χριστιανοί (63% για τον παράδεισο αλλά 44% για την κόλαση) και σε χαμηλότερο επίπεδο να βρίσκονται οι Προτεστάντες (49,6% και 28%, αντίστοιχα) (Halman, Sieben, & Van Zundert, 2012).

Ως προς τις οικογενειακές αξίες, ανάμεσα στο 1999 και 2008, εντοπίζεται μια στροφή προς πιο παραδοσιακές αξίες στην Ελλάδα του 2008. Πιο συγκεκριμένα, στην περίοδο της έναρξης της οικονομικής κρίσης του 2008/2009, ως προς τις σχέσεις μητέρας-παιδιού και πατέρα-παιδιού στην πυρηνική οικογένεια, τις διαγενεακές σχέσεις – με γονείς και πεθερικά, αναδύονται στοι-

χεία που υποδηλώνουν χαρακτηριστικά της εκτεταμένης δομής και λειτουργίας της οικογένειας, σε συνδυασμό με τη μη αποδοχή της έκτρωσης σε σχέση με τον ατομικό και οικογενειακό προγραμματισμό, καθώς και τη σύγκρουση εργασίας-μητρότητας στη νηπιακή ηλικία των παιδιών και τις δυσκολίες που συνεπάγεται στη διαμόρφωση σχέσεων ζεστασίας στη σχέση γονέων-παιδιών (Panagiotopoulou, Gari, & Mylonas, 2010, *June*. Panagiotopoulou, Gari, & Mylonas, 2011, *Octob.*).

Σκοπός της παρούσας μελέτης είναι η διερεύνηση των αξιών για την οικογένεια, το γάμο και τη θρησκεία μέσα από διαφορετικές ομάδες συμμετεχόντων ως προς τις θρησκευτικές τους πεποιθήσεις και πίστεις. Πιο συγκεκριμένα, αποπειράται να περιγραφεί σε *ποιο βαθμό και πώς* σχετίζεται η διαφοροποίηση στις θρησκευτικές δογματικές πίστεις, λαμβάνοντας υπόψη σημαντικές θρησκευτικές ομάδες όπως η Χριστιανική Ορθόδοξη και η Ρωμαιοκαθολική, η Μουσουλμανική και η Εβραϊκή, με τη διαφοροποίηση οικογενειακών και θρησκευτικών αξιών, συγκρίνοντας διαφορετικές θρησκευτικές ομάδες της ευρύτερης περιοχής των Αθηνών.

2. Μέθοδος

Δείγμα

Χορηγήθηκαν ερωτηματολόγια σε δείγμα 132 ενηλίκων ατόμων που επιλέχθηκαν ανά θρησκευτική ομάδα. Πρόκειται για δείγμα ευκολίας (συμπτυματικό) που συλλέχθηκε σε συνεννόηση με κέντρα και θεσμικούς φορείς των διαφορετικών μη Χριστιανικών θρησκειών και σε χώρους λατρείας και θρησκευτικών συναθροίσεων, εργασίας, ψυχαγωγίας και ανώτατης εκπαίδευσης των συμμετεχόντων Ορθοδόξων Χριστιανών, καθώς και όσων δήλωσαν ότι δεν έχουν υιοθετήσει κανένα θρησκευτικό δόγμα-θρήσκευμα.

Όλοι οι συμμετέχοντες, 53 άνδρες (40,2%) και 79 γυναίκες (59,8%), ηλικίας από 18-60 ετών, με την πλειοψηφία τους (67,4%) να ανήκει στην ηλικιακή ομάδα των 18-40 ετών, διέμεναν στην Αθήνα. Ως προς την οικογενειακή τους κατάσταση, 51 δή-

λωσαν έγγαμοι (38,6%) και 49 άγαμοι (37,2%), ενώ σε ποσοστό 23,5% δήλωσαν άλλου τύπου σχέσεις (διαζευγμένοι, σε χηρεία, σε συμβίωση κλπ).

Το μορφωτικό τους επίπεδο ήταν ποικίλο, αφού σε ποσοστό 46,9% σχετιζόταν με πανεπιστημιακές σπουδές, 26,5% των συμμετεχόντων είχαν απολυτήριο Λυκείου και 12,8% ήταν δημοτικής ή/και γυμνασιακής εκπαίδευσης. Σε σχετικές ερωτήσεις για το εισόδημα, για το επάγγελμά τους, όπου δεν απάντησε το 46,2% του δείγματος για το επάγγελμα και 18,9% για το εισόδημα, δήλωσαν σε ποσοστό 36,4% ότι εργάζονται ως μέσοι ή ανώτεροι υπάλληλοι και ελεύθεροι επαγγελματίες, 18,9% ήταν φοιτητές, ενώ δήλωσαν άνεργοι σε ποσοστό 6,1%, και από τις γυναίκες, 10,6% δήλωσαν νοικοκυρές. Τέλος, ως προς την εθνική/πολιτισμική τους καταγωγή, σε ποσοστό 73,5% δήλωσαν ως χώρα καταγωγής τους την Ελλάδα ή την Κύπρο και 69,7% ότι γεννήθηκαν στην Ελλάδα. Από τους υπολοίπους, όσοι συμμετείχαν στην έρευνα, ζούσαν περισσότερο από 10 χρόνια στην Ελλάδα (89,1%) και επικοινωνούσαν πολύ καλά στην ελληνική γλώσσα.

Στο δημογραφικό ερώτημα ως προς τη θρησκευτικότητα που αποδίδουν στον εαυτό τους («θρησκευόμενος/η», «μη θρησκευόμενος/η», «συνειδητά άθεος»), εξ αρχής 31 άτομα (23,5%) δήλωσαν Μουσουλμάνοι, 7 άτομα Εβραϊκού θρησκευάτος (5,3%), 58 άτομα Ορθόδοξοι (43,9%) και 26 άτομα Ρωμαιοκαθολικοί Χριστιανοί (19,9%). Τέλος, 10 άτομα δήλωσαν ότι δεν ανήκουν σε κανένα δόγμα/δεν έχει σημασία το θρήσκευμα (7,4%) και από αυτά 5 (3,8%) δήλωσαν σε κλειστή ερώτηση στο πρώτο μέρος του ερωτηματολογίου ότι θεωρούν τον εαυτό τους άθεο. Από το σύνολο των συμμετεχόντων, το 1/3 περίπου δήλωσε (35,6%) ότι επισκέπτεται τουλάχιστον μια φορά την βδομάδα τον τόπο λατρείας της θρησκείας του, ενώ 71 άτομα (53,8%) δήλωσαν ότι εμπιστεύονται τα θεσμικά πρόσωπα που εκπροσωπούν τη θρησκεία τους.

Μέσα συλλογής δεδομένων

Το ερωτηματολόγιο αποτελείται από δύο σκέλη. Το ένα σκέλος περιλαμβάνει το κύριο σώμα

των ερωτήσεων που προέρχονται από το EVS πρωτότυπο ερωτηματολόγιο (<http://www.euroreanvaluesstudy.eu/>) σχετικά με την οικογένεια, το γάμο και την θρησκεία και το δεύτερο αφορά στα δημογραφικά στοιχεία των συμμετεχόντων. Το ερωτηματολόγιο προσαρμόστηκε ως προς τη διατύπωση των ερωτημάτων ώστε να απευθύνεται σε πιστούς διαφορετικών θρησκειών. Τέλος, το ερωτηματολόγιο στην έρευνα αυτή διαμορφώθηκε ώστε να συμπληρωθεί από τους ίδιους τους ερωτώμενους, ενώ το αρχικό ερωτηματολόγιο EVS συμπληρωνόταν μέσω συνέντευξης.

Οι 42 ερωτήσεις του ερωτηματολογίου χωρίζονται σε τρία θεματικά μέρη: το πρώτο αφορά σε θέματα θρησκείας και θρησκευτικής πίστης (7 ερωτήσεις), το δεύτερο σε ερωτήματα γάμου και οικογένειας και σε αξίες που οι γονείς ενθαρρύνουν τα παιδιά να υιοθετήσουν στη ζωή (25 ερωτήσεις) και το τρίτο μέρος αποτελείται από 10 δημογραφικά ερωτήματα.

Στο πρώτο μέρος, σχετικά με τη θρησκευτικότητα και τη θρησκεία, δύο ερωτήσεις αφορούν στη σημαντικότητα του Θεού για τη ζωή (σε δεκάβαθμη κλίμακα 1 «καθόλου» 10 «πολύ σημαντικός») και πόσο είναι σημαντικό να συνοδεύονται από θρησκευτική τελετή ή γέννηση, ο γάμος και ο θάνατος (αξιοπιστία κατά Kuder-Ritchardson 0,72). Στη συνέχεια, ακολουθούν πέντε ερωτήματα με κατηγορικές απαντήσεις, όπου κάθε απάντηση αποτελεί μία νέα μεταβλητή που μετράται σε δίτιμη κλίμακα, ως εξής: α) πώς αντιλαμβάνονται τον εαυτό τους ως προς τη θρησκεία, δηλαδή 1 «θρησκευόμενος» ή 2 «μη θρησκευόμενος», 3 «συνειδητά άθεος», β) για τις απαντήσεις που η θρησκεία προσφέρει στο άτομο στη ζωή του, με 4 εναλλακτικές απαντήσεις για ζητήματα ηθικά, οικογενειακά, θρησκευτικά και κοινωνικά (1=«ναι» και 2=«όχι» και με αξιοπιστία κατά Kuder-Richardson 0,80), γ) για την πίστη στο Θεό και σε άλλα δογματικά θέματα, δηλ. στη μετά το θάνατο ζωή, στην κόλαση, στον παράδεισο, στην αμαρτία, στη μετενσάρκωση (σε κλίμακα 1 «ναι» 2=«όχι» και με αξιοπιστία κατά Kuder-Richardson αρχικά 0,67 που βελτιώθηκε σε 0,83 όταν αφαιρέθηκαν οι απαντήσεις για την τηλεπάθεια και τη μετενσάρκωση), δ) τις κυρίαρχες απόψεις για την

ύπαρξη του Θεού ή μιας υπέρτατης πνευματικής δύναμης, με τέσσερις εναλλακτικές απαντήσεις για να επιλέξουν τη μία, και ε) πόσο συχνά προσεύχονται εκτός του επίσημου τυπικού/τελετουργικού της κάθε θρησκείας τους, με οκτώ εναλλακτικές κατηγορικές απαντήσεις (Α=«κάθε μέρα» έως Θ=«ποτέ»).

Το δεύτερο μέρος, σχετικά με την οικογένεια, το γάμο και τις αξίες που οι γονείς θα πρέπει να μεταδίδουν στα παιδιά, περιλαμβάνει 25 ερωτήματα. Δύο γενικότερα ερωτήματα αφορούν στη σημαντικότητα της οικογένειας και της θρησκείας για τη ζωή, σε τετράβαθμη κλίμακα, όπου 1 «πολύ σημαντικό», 4 «καθόλου σημαντικό» και στο βαθμό που πιστεύεται ότι ο γάμος είναι ένας ξεπερασμένος θεσμός, σε δίτιμη κλίμακα με 1 «συμφωνώ» 2 «διαφωνώ» (Cronbach's $\alpha=0,93$ με συγκερασμένες τιμές για την τετράβαθμη κλίμακα και αντιστροφή όπου 1 «ο γάμος δεν είναι ξεπερασμένος θεσμός» 2 «συμφωνώ με γάμο ως ξεπερασμένο θεσμό»).

Ακολουθούν μία ξεχωριστή ερώτηση που αφορά στην έγκριση (1) ή όχι (2) της έκτρωσης υπό δύο εναλλακτικές συνθήκες Α=χωρίς γάμο, Β=στον οικογενειακό προγραμματισμό (Kuder-Richardson=0,69), καθώς και μία ερώτηση που απαρτίζεται από 12 επιμέρους απαντήσεις που απαντώνται σε τριβάθμη κλίμακα 1 «πολύ», 2 «μάλλον», 3 «καθόλου» και εστιάζουν σε 12 αξίες που ορίζονται ως προϋποθέσεις ενός επιτυχημένου γάμου, π.χ. πίστη στο/στη σύζυγο, ικανοποιητικό εισόδημα, κοινές θρησκευτικές πεποιθήσεις κ.ά. (Cronbach's $\alpha=0,62$). Μία τελευταία ερώτηση αφορά σε 10 αξίες που η οικογένεια μεταδίδει στα παιδιά να υιοθετήσουν, όπου σε κλίμακα δίτιμη (1 «ιδιαίτερα σημαντική» 2 «καθόλου σημαντική») καλούνται να επιλέξουν τις πέντε πιο σημαντικές από αυτές. Η αξιοπιστία του συνόλου των 10 αξιών δεν κατέστη δυνατό να ελεγχθεί, καθώς η δυνατότητα να επιλέξουν οι ερωτώμενοι μία πεντάδα σημαντικών αξιών ανάμεσα στις δέκα αξίες διαμόρφωσε υποσυστήματα απαντήσεων που μας οδήγησαν σε περαιτέρω διερεύνηση των υποσυστημάτων αυτών, όπως θα φανεί παρακάτω, στην ενότητα των ευρημάτων.

Το τρίτο μέρος του ερωτηματολογίου, με 10 ερωτήσεις, περιλαμβάνει βασικές δημογραφικές ερωτήσεις και άλλα αυτοσχέδια ερωτήματα, προσαρμοσμένα στα διαφορετικά θρησκευόμενων και σε διαφορετικής καταγωγής πολίτες της Ελλάδας σχετικά με τη θρησκεία (φύλο, ηλικία, οικογενειακή κατάσταση, μορφωτικό επίπεδο, κατοικία, επάγγελμα, θρήσκευμα, συχνότητα επισκέψεων σε τόπο λατρείας, τόπο γέννησης και χρόνο διαμονής στην Ελλάδα).

Διαδικασία της έρευνας

Η συλλογή των δεδομένων πραγματοποιήθηκε μετά από προηγούμενη επαφή με τους συμμετέχοντες διαφορετικών θρησκευτικών πεποιθήσεων μέσω θεσμικών φορέων-κέντρων των θρησκειών αυτών στην Αθήνα (π.χ. Συναγωγή Beth Salom, εκπρόσωποι της Ρωμαιοκαθολικής Εκκλησίας, ο Ιμάμης συγκεκριμένου δήμου της Αθήνας, αντίστοιχα). Οι συμμετέχοντες των ομάδων «Χριστιανοί Ορθόδοξοι» και «Άθρησκοι/Άθεοι» προσεγγίστηκαν σε χώρους εργασίας, θρησκευτικών συναντήσεων και ψυχαγωγίας, στις ευρύτερες περιοχές Ζωγράφου, Αμπελοκήπων και Αγίας Παρασκευής της Αθήνας καθώς και στις σχολές Φιλοσοφικής και Νοσηλευτικής του Πανεπιστημίου Αθηνών. Στην περίπτωση των Εβραίων και των Ρωμαιοκαθολικών Χριστιανών, χρειάστηκε να χορηγηθούν κάποια από τα ερωτηματολόγια σε χώρους εργασίας των συμμετεχόντων, μετά από αρχική συνεννόηση.

Σε όλες συναντήσεις με τους ιερείς, τους θεσμικούς εκπροσώπους και τους συμμετέχοντες, πραγματοποιήθηκε αρχικά μια σύντομη ενημέρωση για το πλαίσιο στο οποίο διεξάγεται η έρευνα και υπήρξε διαβεβαίωση για την τήρηση της ανωνυμίας τους.

Στους συγκεκριμένους αυτούς χώρους πραγματοποιήθηκε η συμπλήρωση των ερωτηματολογίων επιτόπου και ατομικά, σε χρόνο 20-30 λεπτών. Υπήρξε εμφανής προθυμία εξ αρχής για συνεργασία στο πλαίσιο της έρευνας από όλους τους προηγούμενους θεσμικούς φορείς και από την πλειοψηφία των συμμετεχόντων.

3. Αποτελέσματα

Κατανομές συχνότητας, δείκτες κεντρικής τάσης και στατιστικά σημαντική διαφοροποίηση ως προς το θρήσκευμα

Θρησκευτικές αξίες και πίστεις

Τέσσερα ερωτήματα για τη θρησκεία περιλάμβαναν κλειστές ερωτήσεις με ποιοτικό υλικό. Το 84,8% ($n=112$) των συμμετεχόντων δήλωσε ότι θεωρεί τον εαυτό του θρησκευόμενο άτομο, ένα ποσοστό 9,8% ($n=13$) δήλωσε ότι ανήκει στην κατηγορία «μη θρησκευόμενος» και ένα πολύ μικρό ποσοστό 3,8% ($n=5$) δήλωσε ότι θεωρεί τον εαυτό του συνειδητά άθεο. Σε δεύτερη ερώτηση «ποια από τις παρακάτω απόψεις πλησιάζει τα δικά σας «πιστεύω», το 78% ($n=103$) πιστεύει ότι υπάρχει Θεός στον κόσμο και το 15,9% ($n=21$) ότι υπάρχει κάποιου είδους διάχυτη πνευματική δύναμη στη φύση, ενώ δεν έλειψε ένα ποσοστό 3% ($n=4$) που φάνηκε να αρνείται κάθε είδους θεϊκή μορφή/άνωτερη δύναμη και ένα ποσοστό 2,3% ($n=3$) που φάνηκε να παραδέχεται ότι «δεν ξέρει τι να πιστέψει».

Εξαιρώντας τους μη ανήκοντες σε κάποιο δόγμα/άθεους (7,4%), από τους υπολοίπους συμμετέχοντες ένα συντριπτικό ποσοστό 90,2% ($n=119$) δηλώνει ότι πιστεύει στην ύπαρξη του Θεού, στη μετά θάνατον ζωή (71,2% $n=119$) στην αμαρτία (67,4% $n=89$), στον παράδεισο (65,9% $n=87$) και στην κόλαση (56,1% $n=74$), αλλά ότι δεν πιστεύει στην τηλεπάθεια (απάντησε αρνητικά το 49,2% $n=65$) ούτε στη μετενσάρκωση (84,8% $n=112$). Τέλος, στην τέταρτη ερώτηση απαντούν σε υψηλό ποσοστό (68,9%) ότι θεωρούν πως «οι θρησκείες δίνουν επαρκείς απαντήσεις στις θρησκευτικές αναζητήσεις των ανθρώπων» ($M=1,30$ $SD=0,46$ όπου 1 «ναί» 2 «όχι»), «δίνουν απαντήσεις στα ηθικά διλήμματα και τις αναζητήσεις του ατόμου» (65,2% $M=1,33$ $SD=0,47$) «στα προβλήματα της οικογενειακής ζωής» (62,1% $M=1,37$ $SD=0,48$), και, σε μικρότερο βαθμό «στα κοινωνικά προβλήματα που αντιμετωπίζει σήμερα η χώρα» (47% $M=1,52$ $SD=0,50$).

Σε δεκάβαθμη κλίμακα απαντούν για το βαθμό που ο Θεός είναι σημαντικός για τη ζωή τους (10 «πολύ σημαντικός»). Διαφοροποιούνται αρχικά

ως προς την κατηγορηματικότητα με την οποία παραδέχονται στην ύπαρξη του Θεού, καθώς οι Μουσουλμάνοι αγγίζουν το 100%, ακολουθώντας με πολύ υψηλά ποσοστά οι Εβραϊκής Θρησκείας (85,7%), οι Χριστιανοί Ρωμαιοκαθολικοί (84,6%) και οι Ορθόδοξοι (73,7%). Φαίνεται, επομένως, ότι το θρησκειοσύστημα σχετίζεται με σημαντικό τρόπο διαφοροποιητικά ως προς τη σημασία που εκλαμβάνει ο Θεός στη ζωή του ατόμου, καθώς στατιστικά σημαντικές διαφορές ($\chi^2 = 30,43$ $df=4$ $p<0,01$) εντοπίζονται στις τακτικές τιμές με το μη παραμετρικό κριτήριο Kruskal Wallis- H ως προς την ομάδα όπου ανήκει κανείς, με τους Μουσουλμανικού θρησκειοσυστήματος ($T.T.=50,0$ $n=16$) να είναι σαφώς κατηγορηματικότεροι στη δήλωσή τους για τη σημασία του Θεού στη ζωή, σε σύγκριση με τους Χριστιανούς Ρωμαιοκαθολικούς ($T.T.=37,36$ $n=18$) και εκείνους του Εβραϊκού θρησκειοσυστήματος ($T.T.=33,07$ $n=7$) και τους Ορθοδόξους ($T.T.=31,65$ $n=17$), και με σαφώς χαμηλή σημασία για τη ζωή όσων δεν ανήκουν σε κανένα δόγμα ($T.T.=10,40$ $n=10$).

Σε υψηλά ποσοστά (σε κλίμακα 1 «ναι» 2 «όχι»), θεωρούν σημαντικές τις θρησκευτικές τελετές που συνοδεύουν το γεγονός του θανάτου (84,1% $M=1,16$ $SD=0,37$) και το γεγονός του γάμου (82,6% $M=1,17$ $SD=0,38$), ενώ σε μικρότερο ποσοστό θεωρούν σημαντική την τελετή που συνοδεύει το γεγονός της γέννησης που θεωρήθηκε ότι ταυτίζεται με τη βάπτισμα (75,5% $M=1,26$ $SD=0,49$). Συγκρίσεις τακτικών τιμών ($T.T.$) με το μη παραμετρικό τεστ Kruskal Wallis- H , μεταξύ των πέντε ομάδων, εντοπίζουν στατιστικά σημαντικές διαφορές κυρίως για όσους δεν ανήκουν σε κανένα δόγμα που θεωρούν συγκριτικά λιγότερο σημαντική τη θρησκευτική τελετή για τη γέννηση ($T.T.=53,15$), σε σύγκριση με την ομάδα των Εβραίων ($T.T.=39,00$) και των Χριστιανών Ρωμαιοκαθολικών ($T.T.=34,17$) και ακόμα εντονότερα σε σύγκριση με την ομάδα των Ορθοδόξων Χριστιανών ($T.T.=32,32$) και των Μουσουλμάνων ($T.T.=23,00$) που δίνουν σαφώς μεγαλύτερη σημασία ($\chi^2 = 21,87$ $df=4$ $p<0,001$). Ανάλογη εικόνα στατιστικά σημαντικής διαφοροποίησης παρουσιάζεται για την σημασία της θρησκευτικής τελετής του γάμου ($\chi^2 = 25,59$ $df=4$ $p<0,001$) με τη μικρότερη σημασία να δίνεται από όσους συμμετέχοντες

ισχυρίζονται ότι δεν ανήκουν σε κανένα δόγμα ($T.T.=53,70$) και τους οπαδούς της Εβραϊκής θρησκείας ($T.T.=41,07$), σε σύγκριση με τους Ορθοδόξους Χριστιανούς ($T.T.=32,50$), Ρωμαιοκαθολικούς ($T.T.=30,28$) και τους Μουσουλμάνους ($T.T.=26,50$) που φαίνεται να δίνουν μεγαλύτερη βαρύτητα. Παρόμοιες στατιστικές διαφορές αφορούν και τη σημασία της τελετής του θανάτου ($\chi^2 = 22,76$ $df=4$ $p<0,001$).

Η συχνότητα με την οποία απαντούν ότι αφιερώνουν χρόνο σε προσευχή εκτός του τυπικού λειτουργικού της θρησκείας τους είναι «σε καθημερινή βάση» για το 43,2% των ερωτώμενων, «περισσότερο από μία φορά την εβδομάδα» για το 17,4%, «μία φορά την εβδομάδα» (6,1%), «αρκετές φορές το χρόνο» (9,1%) αλλά και «ποτέ» (9,1%). Υπεροχή στη συχνότητα της προσευχής παρουσιάζουν οι Μουσουλμάνοι ($T.T.=24,88$ $n=14$) και οι Ρωμαιοκαθολικοί Χριστιανοί ($T.T.=24,39$ $n=18$) με στατιστικά σημαντικές διαφορές ($\chi^2 = 22,74$ $df=4$ $p<0,001$) ως προς τους Ορθοδόξους Χριστιανούς ($T.T.=37,06$ $n=16$) που δηλώνουν ότι προσεύχονται συγκριτικά λιγότερο. Όσοι δεν ανήκουν σε κανένα δόγμα, δηλώνουν ότι προσεύχονται στο μικρότερο βαθμό, συγκριτικά με όλες τις υπόλοιπες ομάδες.

Αξίες για την οικογένεια και το γάμο

Η συνολική εικόνα των αξιών για την οικογένεια που αναδύεται από τις κατανομές συχνότητας είναι ότι η οικογένεια θεωρείται για το 94,0% ($n=124$) των συμμετεχόντων «αρκετά» έως «πολύ σημαντική» ($M=1,18$ $SD=0,44$, όπου 1 «πολύ σημαντική» 4 «καθόλου σημαντική»), ενώ η θρησκεία θεωρείται σημαντική για το 73,5% ($n=97$ $M=1,04$ $SD=0,04$). Με το μη παραμετρικό κριτήριο Kruskal Wallis- H συγκρίνονται οι τακτικές τιμές για τις πέντε ομάδες συμμετεχόντων, δηλ. «Μουσουλμάνους» ($T.T.=19,13$ για $n=16$), «Ορθοδόξους Χριστιανούς» ($T.T.=34,0$ για $n=17$), «Ρωμαιοκαθολικούς» ($T.T.=32,78$ για $n=18$) «Εβραίους» ($T.T.=44,50$ για $n=7$) και όσους «Δεν ανήκουν σε κανένα δόγμα» ($T.T.=56,05$ για $n=10$), αναδεικνύοντας στατιστικά σημαντική διαφοροποίηση ως προς την αξία της θρησκείας ($\chi^2 = 10,26$ $df=4$, $p<0,01$). Μικρότερη σημασία, όπως αναμέ-

νεται, φαίνεται να διαδραματίζει η θρησκεία για όσους αναφέρουν ότι δεν ανήκουν σε κάποιο δόγμα και υψηλότερη σημασία φαίνεται να έχει για τους Μουσουλμάνους. Επίσης, στατιστικά σημαντικές διαφορές εντοπίζονται ως προς την αξία της οικογένειας ($\chi^2=10,35$ $df=4$, $p<0,05$) για τις ίδιες ομάδες, δηλ. Μουσουλμάνους ($T.T.=36,38$), «Ορθόδοξους Χριστιανούς» ($T.T.=34,0$), Ρωμαιοκαθολικούς ($T.T.=30,00$), Εβραίους ($T.T.=30,00$) αλλά όχι για όσους «δεν ανήκουν σε κανένα δόγμα» ($T.T.=43,60$), με την αξία αυτή δηλαδή να είναι μεγαλύτερης βαρύτητας για όλους όσους ανήκουν σε κάποιο θρήσκευμα και σαφώς μικρότερης βαρύτητας για όσους δεν ανήκουν.

Σχετικά με το γάμο, διαφωνούν σε υψηλό ποσοστό (85,4%) με τη γενική πεποίθηση ότι ο γάμος είναι ένας ξεπερασμένος θεσμός ($M=1,85$ $SD=0,35$ σε δίτιμη κλίμακα 1 «συμφωνώ» 2 «διαφωνώ»), χωρίς οι τρεις μεγαλύτερες ομάδες να παρουσιάζουν στατιστικά σημαντικές διαφορές μεταξύ τους, καθώς τα ποσοστά διαφωνίας προς το ξεπερασμένο χαρακτηριστικό του θεσμού του γάμου κυμαίνονται από 86% για τους Ρωμαιοκαθολικούς μέχρι το 100% για τους Μουσουλμανικής και Εβραϊκής θρησκείας. Αντίθετα, όσοι δεν ανήκουν σε κάποιο θρησκευτικό δόγμα συμφωνούν με το ξεπερασμένο του γάμου σε ποσοστό 70% ($n=7$).

Σε ερώτηση σε ποιες συνθήκες εγκρίνουν την έκτρωση, το συνολικό δείγμα απαντάει ότι την εγκρίνει σε ποσοστό 34,1% ($n=126$) για την περίπτωση που μια γυναίκα δεν είναι παντρεμένη και επίσης ότι την εγκρίνει, σε ποσοστό 26,5% ($n=128$), στην περίπτωση που ένα παντρεμένο ζευγάρι δεν θέλει να αποκτήσει περισσότερα παιδιά. Ουσιαστικά, και ως προς τις δύο ενδεχόμενες προϋποθέσεις αποδοχής της έκτρωσης, η πλειοψηφία του δείγματος απάντησε σχετικά αρνητικά. Για την πρώτη περίπτωση που μια γυναίκα δεν είναι παντρεμένη, σε ποσοστό 100% δήλωσαν πως δεν την εγκρίνουν οι Μουσουλμάνοι, αντίθετα και με το ίδιο ποσοστό δήλωσαν ότι την εγκρίνουν οι Εβραίοι, ενώ με μικρότερα ποσοστά δήλωσαν ότι δεν την εγκρίνουν οι Ρωμαιοκαθολικοί (66,7%) και οι Ορθόδοξοι Χριστιανοί (56,4%). Για την περίπτωση που ένα παντρεμένο ζευγάρι δεν θέλει να αποκτήσει περισσότερα παιδιά, σε ποσοστό 100%

δήλωσαν πως δεν εγκρίνουν την έκτρωση οι Μουσουλμάνοι, ενώ σε μικρότερα ποσοστά δήλωσαν το ίδιο οι Ρωμαιοκαθολικοί (73,1%) και οι Ορθόδοξοι Χριστιανοί (70,9%), ενώ οι Εβραϊκής θρησκείας και όσοι δεν ανήκουν σε κάποιο δόγμα δηλώνουν την έγκρισή τους, κατά 83,3% και 70% αντίστοιχα.

Με το μη παραμετρικό κριτήριο Kruskal Wallis- H , επιβεβαιώνονται οι προηγούμενες διαφορές τόσο για τη χρήση της έκτρωσης από μία ανύπαντρη μητέρα ($\chi^2=22,83$ $df=4$ $p<0,001$), όσο και στην περίπτωση του παντρεμένου ζευγαριού που δεν επιθυμεί να αποκτήσει περισσότερα παιδιά ($\chi^2=20,98$ $df=4$ $p<0,001$). Στην περίπτωση της ανύπαντρης μητέρας, οι Μουσουλμάνοι εμφανίζουν σαφώς μικρότερη αποδοχή ($T.T.=46,50$ $n=16$), σε σύγκριση με τους Ρωμαιοκαθολικούς ($T.T.=33,12$ $n=17$), και τους Ορθόδοξους Χριστιανούς ($T.T.=32,28$ $n=16$), ενώ οι τακτικές τιμές για όσους δεν ανήκουν σε κάποιο δόγμα ($T.T.=23,75$ $n=10$) και κυρίως για τους Εβραϊκής θρησκείας ($T.T.=14,00$ $n=6$) δείχνουν ότι αποδέχονται την έκτρωση. Ίδια εικόνα παρουσιάζεται περίπου και για την περίπτωση του οικογενειακού προγραμματισμού ενός παντρεμένου ζευγαριού, με τους Μουσουλμάνους να αποδέχονται σαφώς λιγότερο ($T.T.=44,50$ $n=16$), να συμφωνούν λιγότερο κατηγορηματικά οι Ορθόδοξοι Χριστιανοί ($T.T.=36,25$ $n=16$) και ακόμα λιγότερο οι Ρωμαιοκαθολικοί ($T.T.=33,50$ $n=18$) αλλά να διαφοροποιούνται υπέρ της έκτρωσης για τον οικογενειακό προγραμματισμό του ζευγαριού όσοι δεν ανήκουν σε κάποιο δόγμα ($T.T.=21,40$ $n=10$), και κυρίως οι Εβραϊκής θρησκείας ($T.T.=17,0$ $n=6$).

Στην ερώτηση που αφορά στις 12 προϋποθέσεις ενός επιτυχημένου γάμου και απαντάται σε τριβάθμη κλίμακα (1 «πολύ», 2 «μάλλον», 3 «καθόλου»), παρουσιάζεται υψηλός βαθμός συμφωνίας για τη συντριπτική πλειοψηφία των συμμετεχόντων (93,0%) και χωρίς στατιστικά σημαντικές διαφορές μεταξύ των τριών ομάδων, ότι δηλαδή προϋποθέσεις του επιτυχημένου γάμου είναι «ο αμοιβαίος σεβασμός και εκτίμηση» ($M=1,04$ $SD=0,33$), «η κατανόηση και ανεκτικότητα» (91,5% $M=1,09$ $SD=0,32$), «οι ικανοποιητικές συζυγικές σχέσεις» (87,6% $M=1,11$ $SD=0,31$), «η πίστη στο/στη σύζυγο» (85,6% $M=1,13$ $SD=0,36$), και «η απόκτηση

παιδιών» (66,2% $M=1,42$ $SD=0,63$). Θεωρούν επίσης σημαντικές προϋποθέσεις της επιτυχίας ενός γάμου, σε πολύ μικρότερα ποσοστά και χωρίς στατιστικά σημαντικές διαφορές, το «ικανοποιητικό εισόδημα» (48,5% $M=1,62$ $SD=0,66$), τις «καλές συνθήκες διαμονής στο σπίτι» (46,9 $M=1,64$ $SD=1,07$), το «να μιλούν οι σύζυγοι για κοινά ενδιαφέροντα» (43,8% $M=1,63$ $SD=0,61$), «να περνούν μαζί όσο το δυνατό περισσότερο χρόνο» (39,7%), «να έχουν κοινές θρησκευτικές πεποιθήσεις» (39,7% $M=1,69$ $SD=0,62$), και «να ζουν μακριά από τα πεθερικά» (28%, $M=1,90$ $SD=0,68$).

Σε μία μόνο αξία-προϋπόθεση του επιτυχημένου γάμου «να είναι πρόθυμοι οι σύζυγοι να συζητούν τα προβλήματα που προκύπτουν μεταξύ τους» (68,2% $M=1,31$ $SD=0,50$) παρουσιάζονται στατιστικά σημαντικές διαφορές ($F_{2, 108}=47,26$ $p<0,001$) μεταξύ των τριών μεγαλύτερων θρησκευτικών ομάδων του δείγματος, δηλαδή Μουσουλμάνων, Ορθόδοξων και Ρωμαιοκαθολικών. Οι Μουσουλμάνοι συμμετέχοντες φαίνεται να υποστηρίζουν λιγότερο από τις άλλες δύο ομάδες την προϋπόθεση αυτή στον επιτυχημένο γάμο ($M=1,90$ $SD=0,40$). Με το κριτήριο Bonferroni post hoc αναδεικνύονται στατιστικά σημαντικές διαφορές στους μέσους όρους μεταξύ των Μουσουλμάνων με κάθε μία από τις άλλες δύο ομάδες, δηλαδή των Μουσουλμάνων με τους Χριστιανούς Ορθόδοξους ($M=1,13$ $SD=0,38$ διαφορά 0,78 τυπικό σφάλμα 0,08, $p<0,001$) και των Μουσουλμάνων με τους Ρωμαιοκαθολικούς Χριστιανούς ($M=1,13$ $SD=0,34$ διαφορά 0,78 τυπικό σφάλμα 0,103, $p<0,001$).

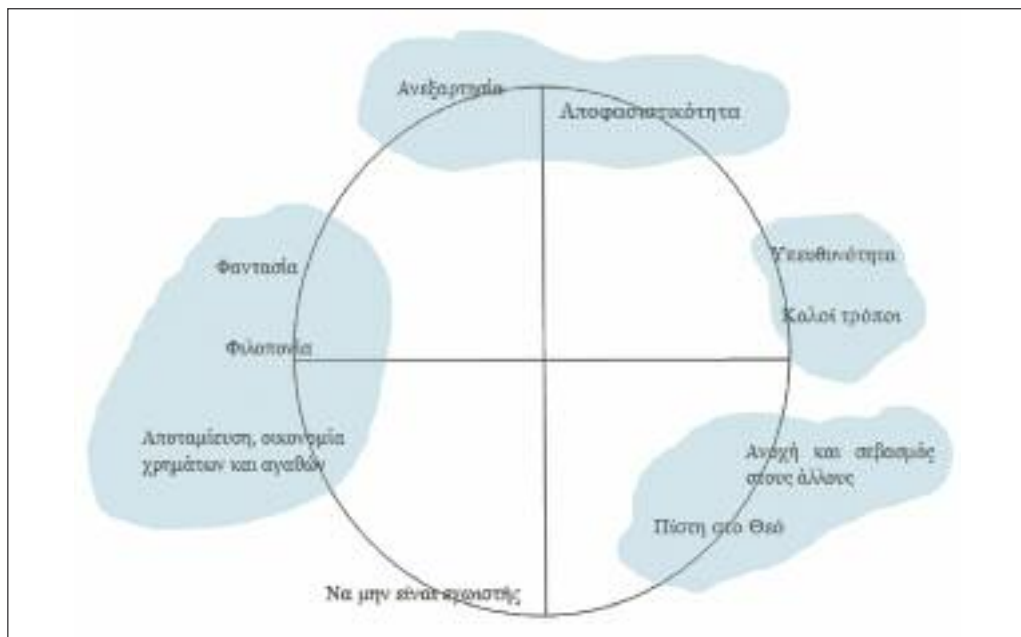
Ακολουθεί μία λίστα 10 αξιών που αφορούν στις αξίες που η οικογένεια οφείλει να ενθαρρύνει να υιοθετήσουν τα παιδιά. Οι ερωτώμενοι καλούνται να επιλέξουν πέντε από τις αξίες αυτές που είναι ιδιαίτερα σημαντικές, σε κλίμακα 1 «ιδιαίτερα σημαντική» και 2 «καθόλου σημαντική». Στην ερώτηση αυτή, σε επίπεδο κατανομής συχνότητας, οι Εβραϊκής θρησκείας συμφωνούν πλήρως με τις αξίες «Υπευθυνότητα» (100%) και «Ανοχή και Σεβασμό για τους άλλους» (100%), ενώ οι Μουσουλμάνοι συμφωνούν επίσης απόλυτα (100%) με την αξία «Πίστη στο Θεό». Ακολουθούν σε υψηλά ποσοστά οι αξίες «Καλοί τρόποι» τόσο για τους Εβραίους (85,7%), όσο και για τους Μουσουλμάνους (85,9%).

Οι Ορθόδοξοι Χριστιανοί θεωρούν πολύ σημαντικές αξίες την «Υπευθυνότητα (87,9%)», τους «Καλούς τρόπους (79,3%) και την «Ανοχή και Σεβασμό για τους άλλους (75,4%)». Οι Ρωμαιοκαθολικοί Χριστιανοί θεωρούν ιδιαίτερα σημαντικές την «Υπευθυνότητα» (92,3%), την «Πίστη στο Θεό» (80,8%), τους «Καλούς τρόπους» (76,9%) και την «Ανοχή και Σεβασμό για τους άλλους» (76,9%).

Στατιστικά σημαντικές διαφορές εντοπίζονται με το κριτήριο Kruskal Wallis- H στις τακτικές τιμές για τις πέντε ομάδες του δείγματος που αφορούν σε λίγες από τις προηγούμενες αξίες ($\chi^2=20,98$ $df=4$ $p<0,001$). Έτσι, ως προς την αξία «Ανοχή και Σεβασμός», διαφέρουν σε στατιστικά σημαντικό επίπεδο ($\chi^2=20,85$ $df=4$ $p<0,001$), με τους Μουσουλμάνους να αποδέχονται την αξία σε χαμηλότερο βαθμό έναντι των άλλων ομάδων ($T.T.=49,31$ $n=16$) και τους Εβραϊκής θρησκείας να την αποδέχονται στον υψηλότερο βαθμό ($T.T.=20,00$ $n=7$) μαζί με τους Ορθόδοξους Χριστιανούς ($T.T.=28,38$ $n=16$). Για την αξία «Πίστη στο Θεό» διαφέρουν σε στατιστικά σημαντικό επίπεδο ($\chi^2=23,97$ $df=4$ $p<0,001$) οι Μουσουλμάνοι που δηλώνουν την υψηλότερη αποδοχή της αξίας ($T.T.=24,00$ $n=16$) προς όσους δεν ανήκουν σε κανένα δόγμα, που, όπως ήταν αναμενόμενο, δηλώνουν τη χαμηλότερη αποδοχή ($T.T.=54,60$ $n=10$). Για την αξία «Να μην είναι κανείς εγωιστής» διαφέρουν οι ομάδες σε στατιστικά σημαντικό επίπεδο ($\chi^2=21,54$ $df=4$ $p<0,001$), με τους Μουσουλμάνους να την αποδέχονται στο μικρότερο βαθμό ($T.T.=49,50$ $n=16$) και τους Ρωμαιοκαθολικούς Χριστιανούς στον υψηλότερο βαθμό ($T.T.=22,61$ $n=18$). Τέλος, ως προς την αξία «Φαντασία» διαφοροποιούνται οι απαντήσεις σε στατιστικά σημαντικό επίπεδο ($\chi^2=9,89$ $df=4$ $p<0,04$), με όσους δεν αποδέχονται κανένα δόγμα να δηλώνουν την υψηλότερη αποδοχή της ($T.T.=26,50$ $n=10$) και τους Ρωμαιοκαθολικούς Χριστιανούς να δηλώνουν τη χαμηλότερη αποδοχή ($T.T.=41,61$ $n=18$).

Πολυδιάστατη γεωμετρική βαθμονόμηση ομοιοτήτων

Προκειμένου να διαφανούν επιμέρους συστήματα στη δεκάδα αυτή των αξιών και να συστημα-

Σχήμα 1

Απεικόνιση σε κύκλο των αποτελεσμάτων της εφαρμογής της Πολυδιάστατης Γεωμετρικής Βαθμονόμησης Ομοιοτήτων με τη δομή τεσσάρων συστημάτων αξιών

τοποιηθεί το πώς διαφοροποιούνται ανάμεσα στις βασικές θρησκευτικές ομάδες του δείγματος, εφαρμόσαμε τη μέθοδο της γεωμετρικής βαθμονόμησης ομοιοτήτων (multidimensional scaling-MDS), για δύο διαστάσεις (Mardia, Kent & Bibby, 1989) χρησιμοποιώντας τη μέθοδο Alscal για το συνολικό δείγμα (Kruskal's stress=.23, αν και αρκετά υψηλό ωστόσο είναι αποδεκτό και $R^2=.63$) και την τριγωνομετρική απεικόνιση των αποτελεσμάτων σε κύκλο (Σχήμα 1). Τέσσερα συστήματα διαφοροποιούνται σαφώς για το συνολικό δείγμα, ενώ μία αξία από τις δέκα δεν εντάσσεται σε κανένα σύστημα.

Για τα τέσσερα συστήματα αξιών που αναδύθηκαν, υπολογίστηκαν οι μέσοι όροι για κάθε σύστημα ερωτημάτων ξεχωριστά και στη συνέχεια εφαρμόσαμε τη μέθοδο ANOVA για συγκρίσεις ανάμεσα στις τρεις μεγαλύτερες θρησκευτικές ομάδες του δείγματος, δηλ. Μουσουλμάνους, Χριστιανούς Ορθοδόξους και Ρωμαιοκαθολικούς. Δεν

διαφέρουν σε στατιστικά σημαντικό οι τέσσερις ομάδες ως προς το πρώτο σύστημα αξιών «καλοί τρόποι και υπευθυνότητα» ($F_{2, 112}=0.39, p>0.05$) με το μέσο όρο για το συνολικό δείγμα ($M=1,17$) να δηλώνει αποδοχή των αξιών αυτών. Δεν διαφέρουν επίσης οι τέσσερις ομάδες ούτε ως προς το τρίτο σύστημα «Ανοχή και σεβασμός προς τους άλλους και Πίστη στο Θεό» ($F_{2, 110}=1.21, p>0.05$) με το μέσο όρο ($M=1,56$) να δηλώνει ότι στις ομάδες του δείγματος δεν είναι ξεκάθαρη η τοποθέτηση προς τις αξίες αυτές.

Διαφέρουν σε στατιστικά σημαντικό επίπεδο οι ομάδες ως προς ως προς το δεύτερο σύστημα αξιών «Αποφασιστικότητα και Επιμονή, Ανεξαρτησία» ($F_{2, 112}=3.59, p<0,05$), όπου η διαφοροποίηση στους μέσους όρους βρίσκεται, με βάση το κριτήριο Bonferroni post hoc, μεταξύ Ρωμαιοκαθολικών ($M=1,58, SD=0,39$) και Ορθοδόξων ($M=1,34, SD=0,41$ διαφορά $-0,24$, τυπικό σφάλμα $0,97, p<0,05$), εκφράζοντας την υψηλότερη απο-

Πίνακας 1
Μέσοι όροι, τυπικές αποκλίσεις και αποστάσεις σε μοίρες, μετά την εφαρμογή της Πολυδιάστατης Γεωμετρικής Βαθμονόμησης Ομοιοτήτων και τον υπολογισμό των αποστάσεων με την Ευκλείδεια μέθοδο.

	Αξίες που η οικογένεια ενθαρρύνει να υιοθετήσουν τα παιδιά	<i>M</i>	<i>SD</i>	Μοίρες
Α.	– Καλοί τρόποι	1,20	0,40	6
	– Αίσθηση υπευθυνότητας	1,14	0,35	19
Β.	– Αποφασιστικότητα και επιμονή	1,39	0,49	83
	– Ανεξαρτησία	1,46	0,50	102
Γ.	– Ανοχή και σεβασμός προς τους άλλους	1,34	0,47	–39
	– Πίστη στο θεό	1,30	0,46	–54
	– Φαντασία	1,69	0,46	–179
Δ.	– Αποταμίευση, οικονομία χρημάτων και αγαθών	1,61	0,49	–158
	– Φιλοπονία	1,62	0,49	168
	– Να μην είναι εγωιστής	1,56	0,51	–114

δοχή του συγκεκριμένου συστήματος αξιών από την ομάδα των Ορθοδόξων. Εντοπίζονται επίσης στατιστικά σημαντικές διαφορές στο τέταρτο σύστημα αξιών «Φαντασία», «Αποταμίευση, Οικονομία χρημάτων και αγαθών, Φιλοπονία» ($F_{2, 112}=3.60, p<0,05$), με τη διαφοροποίηση, σύμφωνα με Bonferroni post hoc συγκρίσεις, να αφορά στους Ορθοδόξους ($M=1,59 SD=0,37$) και τους Ρωμαιοκαθολικούς Χριστιανούς ($M=1,81 SD=0,27$ διαφορά 0,22 τυπικό σφάλμα 0,08 $p<0,05$), δηλώνοντας μάλλον τη σαφέστερη τάση για απόρριψη του συστήματος αυτού των αξιών από τους Ρωμαιοκαθολικούς. Επιπλέον, διαφέρουν σημαντικά οι ομάδες ($F_{2, 112}=19.57, p<0,001$) ως προς τη μεταβλητή «Να μην είναι κανείς εγωιστής», αξία που φαίνεται ότι διαφοροποιείται τόσο μεταξύ των Μουσουλμάνων ($M=1,97 SD=0,18$) και των Ορθοδόξων ($M=1,47 SD=0,50$, διαφορά 0,50, τυπικό σφάλμα 0,10, $p<0,05$), όσο και μεταξύ των Μουσουλμάνων και των Ρωμαιοκαθολικών Χριστιανών ($M=1,27 SD=0,53$, διαφορά 0,70, τυπικό σφάλμα 0,12, $p<0,001$), όπου οι Μουσουλμάνοι φαίνεται να την απορρίπτουν.

4. Συζήτηση

Στα ευρήματα της παρούσας μελέτης το τρίπτυχο «γάμος - οικογένεια - θρησκεία» φαίνεται να έχει ιδιαίτερη ισχύ σε όσες ομάδες δηλώνουν ένα σαφή θρησκευτικό προσανατολισμό, σε σύγκριση με όσους δηλώνουν ότι δεν είναι ακολουθούν κάποιο θρησκευτικό δόγμα. Στο δείγμα αυτό όπου η πλειοψηφία δηλώνει «θρησκευόμενος/η», και όπου ένα ελάχιστο ποσοστό δηλώνει ότι θεωρεί τον εαυτό του συνειδητά άθεο, φαίνεται ότι ο Θεός διατηρεί αξιοσημείωτο νόημα για την ανθρώπινη ζωή. Πρόκειται για ένα δείγμα που στην πλειοψηφία του παραδέχεται ότι η συχνότητα με την οποία αφιερώνει χρόνο σε προσευχή εκτός του τυπικού τελετουργικού της θρησκείας είναι αρκετά υψηλή σε εβδομαδιαία βάση, ενώ γενικά, για τις θρησκευόμενες-κατά δήλωση-ομάδες του δείγματος φαίνεται να συνδυάζεται υψηλή θρησκευτικότητα και αρκετά υψηλή συμμετοχή σε προσευχή. Δηλώνεται με κατηγορηματικότητα η πίστη στη μετά θάνατον ζωή, και, για τα 2/3 περίπου των συμμετεχόντων η πίστη στην αμαρτία, στον παράδει-

σο, καθώς και στην κόλαση για περισσότερους από το 1/2 του δείγματος. Για τα υπαρξιακά γεγονότα του θανάτου, του γάμου και της γέννησης, απαντούν σε συντριπτικά ποσοστά όσοι είναι θρησκευόμενοι ότι πιστεύουν στη σημασία που έχουν οι θρησκευτικές τελετές που τα συνοδεύουν, κυρίως για τα γεγονότα του θανάτου και του γάμου. Ωστόσο, οι Μουσουλμανικοί και Εβραϊκοί θρησκευόμενοι φαίνεται να είναι σαφώς κατηγορηματικότεροι στη δήλωσή τους για τη σημασία του Θεού στη ζωή, σε σύγκριση με τους Χριστιανούς Ρωμαιοκαθολικούς και τους Ορθόδοξους, ενώ η αξία του Θεού παρουσιάζεται με σαφώς χαμηλότερη σημασία για τη ζωή όσων συμμετεχόντων του δείγματος δεν ανήκουν σε κανένα δόγμα.

Τα ευρήματα αυτά συμφωνούν με τα ευρήματα της ερευνητικής ομάδας EVS του 2008. Αν και η γενικότερη τάση που καταγράφεται στις 45 Ευρωπαϊκές χώρες, είναι η διατήρηση υψηλής θρησκευτικότητας, η υψηλή συμμετοχή σε τελετές ειδικού χαρακτήρα που αφορούν στο θάνατο, στο γάμο και στη γέννηση αλλά με μειούμενη συμμετοχή στο επίσημο τελετουργικό της κάθε θρησκείας, οι Μουσουλμάνοι και οι Χριστιανοί Ορθόδοξοι φαίνεται να είναι εκείνοι που νιώθουν πιο κοντά στη θεσμική έκφραση της θρησκείας τους (Halman, Sieben, & Van Zundert, 2012). Ανάμεσα στις χώρες με υψηλή θρησκευτικότητα, σε έρευνες με το ερωτηματολόγιο EVS, με τα δεδομένα του 2008, καταγράφονται η Ελλάδα καθώς και άλλες όπως η Κύπρος, η Λευκορωσία, η Γεωργία, το Κόσσοβο κλπ., ενώ εντοπίζονται ελάχιστες χώρες με σημαντικά ποσοστά άθεων, με τη Γαλλία να συγκεντρώνει το υψηλότερο ποσοστό 18%, ενώ σε άλλες χώρες όπως η Σουηδία, η Νορβηγία και η Ελβετία να παρατηρείται το φαινόμενο οι συμμετέχοντες στην έρευνα να δηλώνουν ότι ανήκουν σε μια θρησκεία/εκκλησία αλλά ότι δεν είναι θρησκευόμενοι, φαινόμενο που έχει περιγραφεί ως «ανήκειν σε μια θρησκεία αλλά χωρίς πίστη» (Halman, Sieben, & Van Zundert, 2012).

Υπέρτατης σημασίας φαίνεται να είναι η αξία της οικογένειας για το μεγαλύτερο ποσοστό των συμμετεχόντων και σε μικρότερο βαθμό η αξία της θρησκείας για τα 2/3 περίπου του δείγματος, αξίες που σαφώς φαίνεται να έχουν μικρότερη σημασία

στη ζωή όσων αναφέρουν ότι δεν ανήκουν σε κάποιο δόγμα, αλλά αντίθετα ιδιαίτερα υψηλή σημασία φαίνεται να έχουν για τους Μουσουλμάνους. Ωστόσο, τα δεδομένα του 2008 επιβεβαιώνουν την εξαιρετική σημασία της οικογένειας στους πολίτες της Ευρώπης, αξία που βρίσκει τη μέγιστη ανταπόκριση στην Ιρλανδία και την ελάχιστη στη Λετονία (Halman, Sieben, & Van Zundert, 2012), με την Ελλάδα να διατηρεί υψηλή αποδοχή για την αξία αυτή. Στο συγκεκριμένο, αλλά σημαντικό θέμα της υιοθέτησης της έκτρωσης, για τις περιπτώσεις όπου μια γυναίκα δεν είναι παντρεμένη και ένα παντρεμένο ζευγάρι δεν θέλει να αποκτήσει περισσότερα παιδιά, ουσιαστικά οι περισσότεροι από τους συμμετέχοντες απαντούν αρνητικά, με τους Μουσουλμάνους να την απορρίπτουν σε πολύ υψηλό βαθμό, ιδιαίτερα όσον αφορά στην ανύπαντρη μητέρα, και σε υψηλό βαθμό να την απορρίπτουν οι Χριστιανοί Ρωμαιοκαθολικοί και Ορθόδοξοι, ενώ σε συντριπτικό ποσοστό φαίνεται να την αποδέχονται οι Εβραϊκής θρησκείας συμμετέχοντες. Ανάλογη εικόνα εμφανίζεται και στην απόρριψη της έκτρωσης ως ρυθμιστή του οικογενειακού προγραμματισμού ενός παντρεμένου ζευγαριού, με όσους δεν αποδέχονται κάποιο δόγμα και τους συμμετέχοντες Εβραϊκής θρησκείας να την υποστηρίζουν. Η κυρίαρχη τάση απόρριψης της έκτρωσης συμφωνεί με τα ευρήματα της ερευνητικής φάσης του EVS-1999 (Georgas, Mylonas, Gari, & Panagiotopoulou, 2005), πράγμα που υποδηλώνει τη διατήρηση των ίδιων τάσεων για απόρριψη της έκτρωσης μετά από περίπου μία δεκαετία. Επιπλέον, οι συγκρίσεις μεταξύ των 45 χωρών στην ερευνητική φάση του EVS-2008 δείχνουν έντονη απόρριψη της έκτρωσης από όσους Ευρωπαίους πολίτες συμμετέχουν συχνά σε θρησκευτικές τελετουργίες, με την Ελλάδα να τοποθετείται ανάμεσα στις πιο έντονα θρησκευόμενες χώρες, και μάλιστα με μια τάση να συνδυάζει τη θρησκευτικότητα με μεροληψίες/δεισιδαιμονίες, μαζί με τη Βουλγαρία και τη Μολδαβία (Halman, Sieben, & Van Zundert, 2012).

Σχετικά με το εάν ο γάμος ως θεσμός θεωρείται ξεπερασμένος, διαφωνούν κατηγορηματικά όλες οι επιμέρους ομάδες των συμμετεχόντων χωρίς να διαφοροποιούνται, ενώ συμφωνούν για

τον ξεπερασμένο χαρακτήρα του όσοι δεν ανήκουν σε κάποιο θρησκευτικό δόγμα. Μολονότι τα ποσοστά γάμων έχουν μειωθεί τα τελευταία πενήντα χρόνια στην Ευρώπη, με έντονο παράδειγμα αυτό της Αυστρίας (8,3/1000 για το 1960 αλλά 4,2/1000 το 2009), ενδεχομένως σε συνδυασμό με το σύμφωνο συμβίωσης μεταξύ των νέων ζευγαριών που φαίνεται ιδιαίτερα διαδεδομένο, ωστόσο ο γάμος ως αξία φαίνεται να διατηρεί τη σπουδαιότητά του μεταξύ όσων πιστεύουν σε ένα θρησκευτικό δόγμα και γενικότερα όσων αποδέχονται την αξία της παράδοσης (Halman, Sieben, & Van Zundert, 2012).

Σε υψηλό βαθμό συμφωνούν οι συμμετέχοντες όλων των θρησκευτικών ομάδων του δείγματος ότι στις προϋποθέσεις του επιτυχημένου γάμου περιλαμβάνονται ο αμοιβαίος σεβασμός και η εκτίμηση μεταξύ των συζύγων, η κατανόηση και ανεκτικότητα, οι ικανοποιητικές συζυγικές σχέσεις, η πίστη στο/στη σύζυγο και η απόκτηση παιδιών, ενώ έχουν μικρότερη σημασία για την επιτυχία του γάμου το ικανοποιητικό εισόδημα, οι καλές συνθήκες διαμονής στο σπίτι, θέματα καθημερινής επικοινωνίας και κοινών ενδιαφερόντων των συζύγων. Διαφοροποιούνται ωστόσο ως προς την αξία να συζητούν οι σύζυγοι τα προβλήματα που προκύπτουν μεταξύ τους, με τους Μουσουλμάνους να υποστηρίζουν λιγότερο την προϋπόθεση αυτή, οι οποίοι, σε σύγκριση με τις υπόλοιπες ομάδες Χριστιανών, δίνουν μικρότερη έμφαση σε λεκτικούς τρόπους συνεννόησης μεταξύ των συζύγων, αλλά μεγαλύτερη ενδεχομένως βαρύτητα σε ό,τι ορίζεται από την παράδοση και τη συμμόρφωση σε κοινωνικά πρότυπα για τις συζυγικές σχέσεις. Η εικόνα αυτή συνάδει έμμεσα με κάποια αποτελέσματα που προκύπτουν από τις συγκρίσεις μεταξύ 45 Ευρωπαϊκών χωρών, στην ερευνητική φάση του EVS-2008, όπου τονίζεται ότι στην Τουρκία με την Ισλαμική θρησκεία να είναι το κυρίαρχο θρήσκευμα, η αποδοχή της αξίας «πίστη στο/στη σύζυγο» ξεπερνάει το 95%, αλλά η δυνατότητα για προγαμιαίες σχέσεις περιορίζεται σε ποσοστά μικρότερα του 1,5%, σε συνδυασμό και με το ποσοστό των νέων που επιλέγουν να συμβιώσουν χωρίς γάμο (Halman, Sieben, & Van Zundert, 2012). Επίσης

σε σχετικές έρευνες σχετικά με τις προσωπικές αξίες του μοντέλου του Schwartz φαίνεται ότι η θρησκευτικότητα σχετίζεται αρνητικά με τις αξίες του ηδονισμού, της παρώθησης και του αυτοκαθορισμού (Saroglou, Delpierre, & Dernelle, 2004. Schwartz & Huismans, 1995).

Τέλος, αν και όλες οι θρησκευτικές ομάδες του δείγματος αποδέχονται τα συστήματα των αξιών «καλοί τρόποι και υπευθυνότητα» και «ανοχή και σεβασμός προς τους άλλους και πίστη στο Θεό», ως αξίες που θα πρέπει η οικογένεια να ενθαρρύνει τα παιδιά να υιοθετήσουν, διαφοροποιούνται με έναν συστηματικό τρόπο ως προς τα δύο άλλα συστήματα αξιών. Έτσι, το σύστημα αξιών που περιλαμβάνει την αποφασιστικότητα, την επιμονή και την ανεξαρτησία εμφανίζεται σαφέστερα αποδεκτό από τους Ορθόδοξους έναντι των Ρωμαιοκαθολικών Χριστιανών, ενώ η αξία να μην είναι κανείς εγωιστής μάλλον γίνεται αποδεκτή στον υψηλότερο βαθμό από τους Ρωμαιοκαθολικούς Χριστιανούς, αλλά στο χαμηλότερο βαθμό από τους Μουσουλμάνους. Τέλος, οι Ορθόδοξοι Χριστιανοί του δείγματος, καθώς και όσοι δεν ανήκουν σε κάποιο δόγμα θεωρούν ιδιαίτερα σημαντικό το σύστημα που περιλαμβάνει τις αξίες της φαντασίας, της αποταμίευσης, οικονομίας χρημάτων και αγαθών και τη φιλοπονία, το οποίο φαίνεται να απορρίπτεται από τους Ρωμαιοκαθολικούς Χριστιανούς. Το τελευταίο σύστημα αξιών, είναι ένα σύστημα αξιών που σχετίζεται με ατομικιστικές αξίες και στάσεις (Triandis, 1988, 1995) και με τις αξίες που θέτουν το άτομο στο επίκεντρο των αξιών όπως είναι, για το μοντέλο αξιών του Schwartz, οι αξίες του αυτοκαθορισμού, της παρώθησης-παρακίνησης, του ηδονισμού, της δύναμης και της επιτυχίας (Schwartz, et. al., 2001), αξίες που συνδέονται λιγότερο με παραδοσιακές αξιολογικές αναζητήσεις και με τον θρησκευτικό προσανατολισμό του ατόμου (Saroglou, Delpierre, & Dernelle, 2004).

Τα ευρήματα αυτά συνάδουν με παλαιότερη μελέτη στην Ελλάδα που είχε δείξει ότι η συμμετοχή σε ομάδες θρησκευτικού και άλλου χαρακτήρα όπως είναι οι πολιτικές ομάδες, αποτελεί σε κάποιο βαθμό διαφοροποιητικό παράγοντα της υιοθέτησης λιγότερο ή περισσότερο παραδοσιακών

αξιών σε θέματα που αφορούν στην οικογένεια και στην εκπαίδευση (Gari, Mylonas, & Karagianni, 2005). Συμφωνούν επίσης με ευρήματα της ερευνητικής περιόδου EVS 1999 (Georgas, Mylonas, Gari & Panagiotopoulou, 2005) για τη λιγότερο συχνή παρουσία στις Καθολικές χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης ατομικιστικών αξιών και αξιών που διέπονται από ορθολογιστική σκέψη, καθώς και τις ανάγκες για αυτοπραγμάτωση και ανάδειξη του εαυτού, ενώ είναι πιο έντονες σε χώρες με κυρίαρχο τον Προτεσταντισμό και την προτεσταντική ηθική (Inglehart & Baker, 2000) που, ωστόσο, δεν εξετάζεται στην παρούσα έρευνα σε σχέση με κάποια ομάδα του δείγματος με αντίστοιχο θρησκευμα. Στα δεδομένα του 2008 επιβεβαιώνεται και ενισχύεται η εικόνα αυτή, ενώ φαίνεται ότι, σε όσες μεταμοντέρνες Ευρωπαϊκές κοινωνίες είναι εμφανής η παρουσία ατομικιστικών αξιών στο μέγαλωμα των παιδιών, παρατηρείται συσχέτιση με το εκπαιδευτικό επίπεδο των γονέων. Πιο συγκεκριμένα, οι γονείς με υψηλή μόρφωση φαίνεται να εστιάζουν περισσότερο στις αξίες της ανεξαρτησίας, υπευθυνότητας και φαντασίας, συγκριτικά με τους χαμηλής μόρφωσης γονείς (Hallman Halman, Sieben, & Van Zundert, 2012).

Τα ευρήματα που δίνουν έμφαση στην παραδοσιακότητα των αξιών για θέματα που άπτονται της θρησκευτικότητας, του γάμου και της οικογενειακής ζωής είναι γνωστά για την Ελλάδα ήδη από την ερευνητική φάση του EVS-1999 όπου παρούσαζε από τους υψηλότερους σύνθετους μέσους όρους, στο σύνολο των 32 χωρών που συμμετείχαν, καθώς και από επόμενες διαπολιτισμικές συγκρίσεις (Georgas, Mylonas, Gari, & Panagiotopoulou, 2005. Mylonas, Gari, Giotsa, Pavlopoulos, & Panagiotopoulou, 2006). Επιβεβαιώνονται επίσης και στην επόμενη ερευνητική φάση του EVS-2008, με καταγεγραμμένες σαφέστερες παραδοσιακές τάσεις για την Ελλάδα στα θέματα των οικογενειακών και θρησκευτικών αξιών (Georgas, 2006. Halman, Sieben, & Van Zundert, 2012). Φαίνεται μάλιστα σαφώς στα αποτελέσματα της παρούσας μελέτης, ότι η ταύτιση με μία θρησκεία/θρησκευτική ομάδα μπορεί να συσχετιστεί με την υιοθέτηση περισσότερο παραδοσιακών αξιών, ταύτιση που αφορά κυρίως στους Μουσουλμά-

νους του δείγματος, σε σύγκριση με τις υπόλοιπες θρησκευτικές ομάδες, ενώ αντίθετα η χαμηλότερη ταύτιση με μία θρησκευτική ομάδα συσχετίζεται με λιγότερο παραδοσιακές αξίες για την οικογένεια και θρησκευτικές δογματικές απόψεις, καθώς επίσης (Sibley & Bulbulia, 2014) και με την ανοικτότητα στην αλλαγή σε ατομικό επίπεδο (Schwartz, et. al., 2001).

Οι περιορισμοί της παρούσας έρευνας σχετίζονται με το συμπτωματικό χαρακτήρα του συνολικού δείγματος, καθώς και με το μικρό αριθμό των συμμετεχόντων στο συνολικό δείγμα, και ιδιαίτερα με τη θρησκευτική ομάδα των πιστών της Εβραϊκής θρησκείας. Αν και οι συμμετέχοντες δέχθηκαν εύκολα να συμμετάσχουν, ένα συνολικό ποσοστό περίπου 28% δεν έλαβε τελικά μέρος, είτε λόγω περιορισμένης χρήσης της ελληνικής γλώσσας, είτε επειδή δεν ήταν «πολιτισμικά εξοικειωμένο» με τη διαδικασία συμπλήρωσης σε ερωτηματολογίου. Επίσης, δεν κατέστη εφικτό να συλλεγεί δείγμα Προτεσταντών Χριστιανών, μολονότι έγινε σχετική προσπάθεια με σχετικούς θεσμικούς φορείς.

Περαιτέρω έρευνα του θέματος, θα ήταν χρήσιμο να μελετήσει σε ποιο βαθμό οι αξίες για τη θρησκευτικότητα, το γάμο και την οικογένεια, όπως εξετάζονται από τις σχετικές ερωτήσεις του ερωτηματολογίου EVS, προβλέπει διαστάσεις των δέκα προσωπικών αξιών του μοντέλου του Schwartz (Schwartz, et. al., 2001. Saroglou, Delpierre, & Dernelle, 2004) και πώς διαφοροποιούνται τα συστήματα προσωπικών αξιών μεταξύ ομάδων με διαφορετικό θρησκευτικό προσανατολισμό, συμπεριλαμβανομένων και των Προτεσταντών χριστιανών.

Βιβλιογραφία

- Arts W., & Halman, L. (Eds.) (2005). *European values at the end of the millennium*. Leiden: Brill.
- Atlas of European Values. Ηλεκτρονική αναζήτηση (έως 3 Φεβρουαρίου 2014) στο <http://www.atlasofeuropeanvalues.eu/new/>.
- Berry, J. W. (1997). Immigration, acculturation and adaptation. *Applied Psychology: An International Review*, 46, 5-34.

- Γεώργας, Δ., Γκαρή, Α., & Μυλωνάς, Κ. (2004). Σχέσεις με συγγενείς στην ελληνική οικογένεια. Στο Λ. Μ. Μουσουρού & Μ. Στρατηγάκη (Επιμ.), *Ζητήματα οικογενειακής πολιτικής. Θεωρητικές αναφορές και εμπειρικές διερευνήσεις* (σελ. 189-225). Αθήνα: εκδ. Gutenberg.
- Ester, P., Halman, L., & Moor, R. A. (1993). *The individualizing society: Value change in Europe and North America*. Tilburg, Netherlands: Tilburg University Press.
- Fischer, R. (2006). Congruence and functions of personal and cultural values: Do my values reflect my culture's values? *Personality and Social Psychology Bulletin*, 32, 1419-1431.
- Fischer, R. (2012). Value isomorphism in the European Social Survey: Exploration of meaning shifts in values across levels. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 43(6), 883-898.
- Gari, A., Mylonas, K. & Karagianni, D. (2005). Political and religious group membership, value priorities and educational values. *Journal of Beliefs and Values. Studies in Religion and Education*, 26(3), 301-311.
- Georgas, J. (1989). Changing family values in Greece: from collectivist to individualist. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 20, 80-96.
- Georgas, J. (1991). Intra-family acculturation of values. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 22, 445-457.
- Georgas, J. (2006). Families and family change. In J. Georgas, J.W. Berry, F. J. R. van de Vijver, Ç. Ka itçibaşı, & Y.P. Poortinga (2006). *Families across cultures. A 30-nation psychological study* (pp. 3-50). Cambridge: Cambridge University Press.
- Georgas, J., Bafiti, T., Mylonas, K., & Papademos, L. (2005). Families in Greece. In J. L. Roopnarine & U. P. Gielen (Eds.), *Families in global perspective* (pp. 207-224), Boston, MA: Pearson Education, Inc.
- Georgas, J. & Berry, J. (1995). An ecocultural taxonomy for Cross-Cultural Psychology. *Cross-Cultural Research*, 29(2), 121-157.
- Georgas, J., van de Vijver, F., & Berry, J. W. (2004). The ecocultural framework, ecosocial indices, and psychological variables in cross-cultural research. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 35(1), 74-96.
- Georgas, J., Mylonas, K., Gari, A., & Panagiotopoulou, P. (2005). Families and values in Europe. In W. Arts & L. Halman (Eds.), *European values at the end of the millennium* (σελ. 167-204). Leiden: Brill.
- Η Καθολική Εκκλησία στην Ελλάδα. Ηλεκτρονική αναζήτηση (έως 3 Φεβρουαρίου 2014) στο <http://www.cathecclesia.gr/hellas/>.
- Halman, L. (2001). *The European Values Study: A third wave*. Tilburg: EVS, WORC, Tilburg University.
- Halman, L. & de Moor, R. (1994). *The individualizing society. Value change in Europe and North America*. Tilburg: Tilburg University Press.
- Halman, L., Sieben, I., & Van Zundert, M. (2012). *The Atlas of European values. Trends and traditions at the turn of the century*. Leiden, the Netherlands, Koninklijke Brill, NV.
- Hattstein, M. (2006). *Ιστορία των θρησκειών του κόσμου* (Δ. Ρισάκη, μετάφραση). Αθήνα: εκδ. Ελευθερουδάκης (έτος πρωτότυπης έκδοσης 2005).
- Hofstede, G. (1980). *Culture's consequences: International differences in work-related values*. Beverly Hills, CA: Sage.
- Hofstede, G. (1991). *Cultures and organizations: Software of the mind*. London: McGraw-Hill.
- Hofstede, G. (2001). *Culture's Consequences: comparing values, behaviors, institutions and organizations across nations*. Thousand Oaks CA: Sage Publications.
- <http://www.europeanvaluesstudy.eu/> Ηλεκτρονική αναζήτηση (έως 3 Φεβρουαρίου 2014)
- Hui, C. H. & Triandis, H. C. (1985). Measurement in cross-cultural psychology: A review and comparison of strategies. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 16, 131-152.
- Inglehart, R. (1997). *Modernization and postmodernization: Cultural, economic and political change in 43 countries*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Inglehart, R. & Baker, W. (2000). Modernization, cultural change, and the persistence of traditional values. *American Sociological Review*, 65, 19-51.
- Kağıtçibaşı, Ç. (2006). Theoretical perspectives on family change. In J. Georgas, J.W. Berry, F. J. R. van de Vijver, Ç. Kağıtçibaşı, & Y.P. Poortinga (2006). *Families across cultures. A 30-nation psychological study* (pp. 72-89). Cambridge: Cambridge University Press.
- Katz, D. (1960). The functional approach to the study of attitudes. *Public Opinions Quarterly*, 24, 163-204.
- Kilby, W. (1993). *The study of values*. Lanham: University Press of America.
- Kluckhohn, C. (1951). Values and value orientations in

- the theory of action. στο σύγγραμμα των T. Parsons & E. A. Shils. *Toward a general theory of action*. (σελ. 388-433). Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Mylonas, K. (2009). Statistical analysis techniques based on Cross-Cultural research methods: cross-cultural paradigms and intra-country comparisons. *"Psychology": The Journal of the Hellenic Psychological Society*, 16(2), 185-204.
- Mardia, K. V., Kent, J. T., & Bibby, J. M. (1989). *Multivariate Statistics*, 7th printing. San Diego: Academic Press.
- Mylonas, K., Gari, A., Giotsa, A., Pavlopoulos, V., & Panagiotopoulou, P. (2006). Greece. In J. Georgas, J.W. Berry, F. J. R. van de Vijver, Kağitçibaşı, & Y.P. Poortinga (2006). *Families across cultures. A 30-nation psychological study* (pp. 344-352). Cambridge: Cambridge University Press.
- Παπαδήμου, Α. (1999). Κοινωνική και ψυχολογική ανάλυση της οικογένειας. *Ψυχολογία*, 6, 165-173.
- Panagiotopoulou, P., Gari, A. & Mylonas, K. (2010 October). Family values in Greece: Preliminary findings for two wave. *Invited presentation at the 3rd European Values Study Workshop*, 19-22 October, Bilbao, Spain.
- Panagiotopoulou, P., Gari, A. & Mylonas, K. (2011 June). Change of family values in high and low affluent European countries based on the EVS data. *Oral presentation at the Regional Conference of the International Association for Cross-Cultural Psychology*, 31 June - 3 July, Istanbul, Turkey.
- Poortinga, Y.H. (1989). Equivalence of Cross-Cultural data: An overview of basic issues. *International Journal of Psychology*, 24(6), 737-756.
- Poortinga, Y. H. & Van de Vijver F. J. R (1987). Explaining cross-cultural differences: Bias analysis and beyond. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 18, 259-282.
- Rokeach, M. (1968). *Beliefs, attitudes and values. A theory of organization and change*. San Francisco: Jossey-Bass Inc., Publishers.
- Rokeach, M. (1973). *The nature of human values*. New York: Free Press.
- Rokeach, M. & Ball-Rokeach, S. J. (1989). Stability and change in American value priorities 1968-1981. *American Psychologist*, 44, 5, 775-784.
- Sant Cassia, P. & Bada, C. (1992). *The making of the modern Greek family. Marriage and exchange in nineteenth-century Athens*. New York: Cambridge University Press.
- Saroglou, V., Delpierre, V., & Dernelle, R. (2004). Values and religiosity: a meta-analysis of studies using Schwartz's model. *Personality and Individual Differences*, 37, 721-734.
- Schwartz, S. H. (1994). Are there universal aspects in the content and structure of values? *Journal of Social Issues*, 50, 19-45.
- Schwartz, S. H., & Huismans, S. (1995). Value priorities and religiosity in four western religions. *Social Psychology Quarterly*, 58, 88-107.
- Schwartz, S., Melech, G., Lehmann, A., Burgess, S., Harris, M., & Owens, V. (2001). Extending the cross-cultural validity of the theory of basic human values with a different method of measurement. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 32(5), 519-542.
- Schwartz, S. H., & Bardi, A. (1997). Influences of adaptation to communist rule on value priorities in Eastern Europe. *Political Psychology*, 18, 385-410.
- Schwartz, S. H., & Bilsky, W. (1987). Toward a universal psychological structure of human values. *Journal of Personality and Social Psychology*, 53, 550-562.
- Sibley, C.G. & Bulbulia, J. A. (2014). How do religious identities and basic value orientations affect each other over time? *International Journal for the Psychology of Religion*, 24(1), 64-76.
- Stavroulakis, N. (1997). *The Jews of Greece*. Athens: Talos Press.
- Triandis, H. (1978). Some universals of social behavior. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 4, 1-16.
- Triandis, H. C. (1988). Collectivism vs. individualism : A reconceptualization of a basic concept in cross-cultural psychology. In C. Bagley & G.K. Verma (Eds.), *Personality, cognition and values : Cross-cultural perspectives of childhood and adolescence*. (pp. 60-95). London : Macmillan.
- Triandis, H. C. (1995). *Individualism and Collectivism*. Boulder, CO: West View Press.
- Vassiliou, V. & Vassiliou, G. (1973). The implicative meaning of the Greek concept of philotimo. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 4, 326-341.
- Ybarra, O. & Stephan, W. G. (1994). Perceived threat as a predictor of stereotypes and prejudice. American's reactions to Mexican immigrants'. *Boletín de Psicología*, 42, 39-54.
- Zheng X. & Berry, J. W. (1991). Psychological adaptation of Chinese sojourners in Canada. *International Journal of Psychology*, 26, 451-470.
- Ward, C., Bochner, S., & Furnham, A. (2001). *The psychology of culture shock*. East Sussex: Routledge

Family and religious values of different religious groups

AIKATERINI GARI¹

DESPINA ANTYP²

ABSTRACT

On the basis of the European Value Study (EVS), this research explores values towards family, marriage and religion that are adopted by adults of five different religious groups: Jews, Muslims, Orthodox Christians, Roman Catholics and irreligious or atheists. 42 questions derived from the European Value Questionnaire were employed on the importance of family and religion, the conditions for the successful marriage, values that parents have to transmit to their children, attendance to religious ceremonies as related to prayer and other important life facts such as death, wedding and birth, along with demographic issues. 132 adults participated in the research project from the broader area of Athens (59.8% females). Comparisons among all religious groups present a stronger acceptance of family as compared with religion, of God in life and of religion as giving answers to fundamental life questions; this finding does not hold true for the group of irreligious-atheists, as expected. Religion seems to differentiate values for Jews and Muslims who accept higher importance of God in life, as compared to Orthodox Christians and Roman Catholics, while the group of irreligious-atheists accepts the least importance of God. As regards the successful marriage conditions, Muslims present statistically significant differences on the spouses' willingness to discuss their problems, which they slightly accept, in comparison with the rest groups of participants who strongly agree. The same holds true for Muslims' stronger rejection of abortion, for an unmarried woman and those couples who do not desire to give birth to more children, as compared with Roman Catholics first, and Orthodox Christians, secondly. Through the Multidimensional Scaling (MDS) method, four value systems emerged for 10 values that parents have to transmit to their children. ANOVA comparisons for the three religious groups mean scores revealed statistically significant differences regarding the value system "Determination and Perseverance- Independence" that is accepted more strongly by Roman Catholics than the Orthodox Christians, while the Roman Catholics of the sample seem to reject more strongly the value system "Imagination", "Thrift, Saving money and things Hard work", as compared to Orthodox Christians. These findings are discussed in relation to the EVS 2008 results for Greece and for some the 44 rest countries of the project (Halman, Sieben, & Van Zundert, 2012).

Keywords: Family values, Religious values, Religiosity, European Value Study.

1. Address: Associate Professor of Social Psychology. Department of Psychology. School of Philosophy, University of Athens, Panepistimiopoli (5th floor), Ilisia, 157 84, Athens, Greece. Tel. +30 210 7277555 Fax + 30 210 7277534. E-mail: agari@psych.uoa.gr
2. Address: Psychologist, PhD candidate, Research assistant, Laboratory for Neurology and Imaging of Cognition, Department of Neurosciences and Clinic of Neurology, University Medical Center, Lemanic Neuroscience Doctoral School, Switzerland Swiss Center of Affective Sciences, Geneva, Switzerland. E-mail: despina.antypa@gmail.com, rgyro-Despoina.Antypa@unige.ch